

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

मुलुकको चौतर्फी विकासका लागि शिक्षालाई प्रमुख माध्यमको रूपमा लिइएको छ । त्यसैले शिक्षा क्षेत्रमा राष्ट्रको तर्फबाट पनि हाल आएर लगानीमा बृद्धि गरिदै आएको पाइन्छ । शिक्षाका विभिन्न स्वरूपहरु मध्ये औपचारिक शिक्षा एकमात्र प्रभावकारी माध्यम हो । औपचारिक शिक्षा संरचना भित्र पनि प्राथमिक तह पहिलो र महत्त्वपूर्ण तह हो । यसैले प्राथमिक तहको शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा वा प्रारम्भिक तह मानि विश्वका प्राय सबै मुलुकहरुले आफ्नो लगानीको ठूलो अंश यसै तहमा खर्च गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालले पनि कुल शिक्षा बजेटको ६० प्रतिशत बजेट प्राथमिक तहमा छुट्टाएर पनि लगानी अनुरूपको प्रतिफल सन्तोषजनक छैन, जसलाइ शिक्षा क्षेत्रमा शैक्षिक क्षतिका रूपमा लिइन्छ । अतः वर्तमान अवस्थामा रहेको शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनिकरण गर्न हाल आएर सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली देशव्यापी रूपमा लागू भइसकेको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनेको विद्यार्थीहरुले गरेको प्रगतिको नियमित लेखाजोखा गर्ने परिपाटी हो । यो एउटा अनौपचारिक पद्धति हो । यसमा विभिन्न विधि, साधनहरु अपनाइन्छन् । यो हरेक शिक्षण सिकाई क्रियाकलापसँगै आवश्यकता अनुसार नियमित रूपमा संचालन गरिन्छ । मूल्याङ्कन सिकाईको एउटा अभिन्न अंग हो । यस मूल्याङ्कन प्रक्रियामा कुनै पनि समयमा मूल्याङ्कनका विविध माध्यम अथवा साधन (लिखित, मौखिक प्रश्नोत्तर, अवलोकन र विगतमा गरेका काम आदि) बाट विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सुधारात्मक उद्देश्यका लागि अपनाइन्छ । यो मूल्याङ्कन प्रक्रिया विद्यार्थीहरुलाई कक्षा चढाउने कुराको निर्णय लिने भन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाईका लागि पृष्ठपोषण दिन उपयोग गरिन्छ ।

हाम्रा देशका विद्यालयहरुमा सामान्यतया: परीक्षालाई मूल्याङ्कनको निर्विकल्प साधनको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । वास्तवमा परीक्षा मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरु मध्येको एउटा साधन मात्र हो, तर हाम्रो प्रचलित शिक्षण प्रक्रिया परीक्षामुखी छ । विद्यालयहरुमा त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक परीक्षाद्वारा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी रहेको छ, वास्तवमा परीक्षा भनेको कुनै निश्चित अवधिभित्र शिक्षण सिकाईमा के कति उपलब्धि हासिल भए भनेर मापन

गर्ने साधनमात्र हो भने मूल्याङ्कन भनेको समग्र शैक्षिक कार्यक्रमको लेखाजोखा गर्नु हो । हाम्रो देशमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा चढाउने कि नचढाउने भन्ने कुराको निर्णय लिनुभन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाईमा उपयोग गरेर अधिक विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाई उपलब्धिहरू हासिल गराउन तर्फ उन्मुख गराउनु पर्ने स्थिति छ । एउटा बालकको सम्पूर्ण पक्षको मूल्याङ्कनका लागि उसलाई प्रत्यक्ष र नियमित रूपमा अवलोकन मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस कुरालाई हृदयङ्गम गर्दै नेपालमा पनि नवौं योजनाको कार्यक्रम अनुसार आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमको गुरुयोजना, १९९६ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई केही जिल्लामा परीक्षणका रूपमा लागू गर्ने कार्यक्रम राखे अनुसार इलाम, चितवन, स्याङजा, सुर्खेत र कञ्चनपुर जिल्लामा परीक्षण कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो । त्यस्तै आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोस्रो चरणको दस्तावेजमा पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रमलाई जोड दिइएको छ । दशौं पञ्चवर्षीय योजनाले पनि कक्षा पाँचसम्म लागू गर्ने उल्लेख गरेको छ । तसर्थ दशौं योजना कालमा पनि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले कार्यक्रमका रूपमा निरन्तरता पाएको छ ।

निम्न उद्देश्य प्राप्तिका लागि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिएको पाइन्छ : बीचैमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी संख्या कम गर्न, कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी संख्या कम गर्न, विद्यार्थीलाई नियमित विद्यालय आउने वातावरण सृजना गर्न, विद्यार्थीमा परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुने सन्त्रास हटाउने, प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकासमा सहयोग पुर्‍याउने, प्रभावकारी शिक्षण सिकाईका लागि उपयोग गर्ने, विद्यार्थीले नसिकेका कुराहरूबारे समयमै जानकारी प्राप्त गर्न र सुधारात्मक शिक्षणका माध्यमले थप मद्दत गर्ने, विभिन्न साधन र माध्यमका प्रयोग गरी विद्यार्थी सिकाइको लगातार र नियमित लेखाजोखा गर्ने परिपार्टी बसाल्ने, उदार कक्षोन्नतीको नीति (Liberal promotion policy) लागू गर्ने, अधिकतम विद्यार्थीलाई तह पूरा गराई शैक्षिक क्षति कम गर्न जस्ता कार्यको लागि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगलाई जोड दिइएको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न विभिन्न माध्यम र साधनको प्रयोग गर्न सकिन्छ । पठन-पाठन सँग-सँगै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न विद्यार्थीमुखी शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप संचालन गर्न आवश्यक हुन्छ । तोकिएको सिकाई उपलब्धि के-कति मात्रामा पूरा भयो भनेर विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । हरेक तह र कक्षागत रूपमा विद्यार्थीहरूले वर्षभरिको अध्ययन पश्चात प्राप्त गर्ने सिकाई उपलब्धिलाई उल्लेख गरिएको हुन्छ । ति उपलब्धिहरू कतिसम्म प्राप्त गर्न

सके भन्ने कुराको निक्क्यौल गरी भावी दिनमा विद्यार्थीको भविष्य निर्माण र मार्गदर्शनका निमित्त पनि विद्यार्थीको नियमित र निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ, (अधिकारी, २०६६) ।

नेपालमा पनि शैक्षिक विकासको क्रम सँग-सँगै मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि परिवर्तन हुनुपर्छ भन्ने मान्यता अनुरूप राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८-२०३२ मा प्राथमिक तहमा हरेक विद्यार्थीको पढाई लगायत विविध पक्षको विवरण रेकर्ड फाइलमा राख्नुपर्ने र तीन-तीन महिनामा विद्यार्थी प्रगतिको मूल्याङ्कन गर्न परीक्षा गरिने र प्राथमिक तहको अन्त्यमा जिल्ला शिक्षा निरीक्षकको कार्यालयले जाँच लिएर मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको थियो (रा.शि.प.यो., २०२८) ।

कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि नियमित परिपार्टी बसाल्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख छ (रा.शि.प., २०४९) । त्यसैगरी कक्षा दोहोयाउने र बीचैमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिबाट उत्पन्न शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्न र विद्यार्थीको स्वभाविक रूपमा उदार कक्षोन्नतीको व्यवस्था अबलम्बन गर्नुपर्छ (उ.शि.आ.प्र., २०५५) । विद्यालय शिक्षाको प्रस्तावित कार्यनीति र कार्यक्रमको अवधारणा-पत्र २०५८ मा समेत प्राथमिक विद्यालय तहको कक्षामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने कुरामा जोड दिएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा रहेको शैक्षिक क्षति न्युनीकरण गर्न र शिक्षामा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नुका साथै प्राथमिक तहको शिक्षामा सबैको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्य लिई नेपाल सरकारले परीक्षणका रूपमा पाचै विकास क्षेत्रका पाचैवटा जिल्लाहरू क्रमशः इलाम, चितवन, स्याङजा, सुर्खेत र कञ्चनपुर जिल्लामा परीक्षण कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो ।

त्यसैगरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०४९ लाई परिमार्जन गरी नेपालका १० जिल्लाका ५० वटा विद्यालयमा परीक्षणका रूपमा लागू गरी प्राप्त पृष्ठपोषण समेतका आधारमा परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६२ लाई शैक्षिक सत्र २०६३ देखि कक्षा १ मा देशभर लागू गरेको छ । यस परिमार्जित पाठ्यक्रमले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कक्षा १-३ सम्म लागू भइसकेको छ । जस अन्तर्गत कक्षा १-३ सम्म निर्माणात्मक पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरी उदार कक्षोन्नती नीति लागू गर्ने र कक्षा ४ र ५ मा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक पद्धतिबाट विद्यार्थीको प्रगतिको लेखाजोखा गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तर्गतको उदार कक्षोन्नती (Liberal Promotion Policy) को प्रमुख आधार विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिकालाई मानिन्छ । विद्यार्थीहरूको क्रियाकलापको प्रगति अनुसार अति उत्तम, उत्तम र सामान्य वर्गमा छुट्टाई क्रमशः तीनवटा,

दुईवटा र एकवटा रेजा (√) चिन्ह लगाई दिएका रेजाहरूको आधारमा रेजा प्रतिशत निकाली ७० प्रतिशत भन्दा बढी अंक ल्याउनेलाई 'क' श्रेणी, ४० देखि ७० सम्म ल्याउनेलाई 'ख' श्रेणी र ४० प्रतिशत भन्दा तल अङ्क प्राप्त गर्नेलाई 'ग' श्रेणीमा राखि माथिल्लो कक्षामा अनिवार्य कक्षोन्नती गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०५६) ।

१.२ समस्याको कथन

वर्तमान समयमा शिक्षामा सबैको पहुँच पुऱ्याई गुणस्तरीय र सर्वसुलभ शिक्षा प्रदान गर्ने प्रमुख लक्ष्यका साथ राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय तवरबाट ठूलो प्रयास भइरहेको छ । यस्ता कार्यक्रमहरूमा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा, लक्षित छात्रवृत्ति, सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम, बाल-शिक्षा कार्यक्रम एवं विद्यालय सुधार योजना आइरहेका छन् । उल्लेखित विविध कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको भएपनि देशव्यापी शैक्षिक क्षतिको अवस्थामा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेको छैन । त्यसका विविध कारणहरूमध्ये परम्परागत रूपमा चल्दै आएको अव्यवस्थित परीक्षा प्रणाली जिम्मेवार रहेको विभिन्न व्यक्ति तथा संघ-संस्थाले गरेको अनुसन्धानबाट प्रष्ट भइसकेको हुदाँ मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि समय-सापेक्ष सुधार गर्नुपर्ने ठहर गरी परीक्षणका रूपमा २०५६/२०५७ र देशभरी लागू हुने गरी शैक्षिक-सत्र ०६२/०६३ देखि कक्षा-१ मा लागू हुने गरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली देश भरी लागू भई सकेको छ भने यो मूल्याङ्कन प्रणालीलाई क्रमशः कक्षा ५ सम्म पुऱ्याउने लक्ष्य लिइएको छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली एक प्रभावकारी माध्यम भएता पनि यो आलोचनामुक्त भने हुन सकेको छैन । यसलाई कक्षा चढाउने माध्यमका रूपमा समेत व्याख्या विश्लेषण गर्ने गरेको पाइन्छ, तर पनि यसलाई सही र प्रभावकारी ढंगबाट संचालन गर्न सक्दा समग्र शैक्षिक प्रणालीमा नै सकारात्मक प्रभाव पर्नेमा दुईमत छैन ।

आवधिक रूपमा मात्र विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा उनीहरूको विविध पक्षको जानकारी प्राप्त गर्न गाऱ्हो पर्दछ । एउटा शिक्षकले विद्यार्थीको हरेक पक्षको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरिरहनु पर्दछ, मूल्याङ्कन गर्नुको उद्देश्य विद्यार्थीलाई पास/फेल गराउनु मात्र नभएर उनीहरूको व्यवहारको प्रत्यक्षरूपमा मूल्याङ्कन गरी न्युनतम रूपमा तोकिएका कक्षागत सिकाई उपलब्धिहरू उनीहरूले प्राप्त गर्न सके कि सकेनन् यदि सकेका छैनन् भने उनीहरूलाई सुधार गर्न मौका दिएर न्युनतम उपलब्धिहरू हासिल गर्ने मौका दिनुपर्दछ ।

यसरी वर्तमान अवस्थामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली देशभर लागू भई सकेको अवस्थामा यसले प्राथमिकतहका विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ,

भन्ने कुरामा हालसम्म कुनै ठोस अध्ययन नगरेको हुँदा यो शोध शीर्षक छनोट गरिएको हो । यस अध्ययनबाट निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपछिको अवस्थामा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने सिकाई उपलब्धि कति मात्रामा प्राप्त भयो या भएन भन्ने कुरा पत्तालगाउनु पनि यो अध्ययनको प्रमुख ध्येय हुनेछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई क्रमशः माथिल्लो तहसम्म पुऱ्याउने लक्ष्य नेपाल सरकारले लिएको हुँदा वर्तमान अवस्थामा प्रयोग भइसकेको यो मूल्याङ्कन प्रणालीले विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने कुरा नै यस अध्ययनको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

वर्तमान अवस्थामा देशव्यापी रूपमा लागू भइसकेको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले पाठ्यक्रमले तोकेका न्यूनतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न कतिको सहयोग गरेको छ भन्ने कुरा प्रकाशमा नआइरहेको वर्तमान अवस्थामा यस अध्ययनले हाल प्राथमिक तहमा लागू भएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न कति मात्रामा सहयोग गरेको छ भन्ने कुरा खोजी गर्ने हुदाँ पनि आफैमा यो अध्ययनको औचित्य प्रष्ट हुने देखिन्छ । यसका साथै यस अध्ययनले पाठ्यक्रम निर्माणकर्ता, शैक्षिक योजनाकारलाई हाल लागू भइरहेको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारीता हेरी आगामी दिनमा अझ प्रभावकारी र वैज्ञानिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको खोजी गर्नमा आवश्यक मार्गदर्शन गर्नेछ । त्यसैगरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यन्वयन गर्ने तल्लो निकायका कक्षागत शिक्षक-शिक्षिका र प्र.अ.लाई कार्यक्रम निर्देशिका बमोजिम नै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न-गराउन र न्यूनतम सिकाई उपलब्धि हासिल गराउने तर्फ लाग्न पनि यो अध्ययन एक सहयोग सामग्रीको रूपमा रहनेछ । यसका साथै जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्तिलाई पनि हाल विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग कस्तो छ भन्ने कुराको जानकारी गराउने हुँदा उनीहरूलाई पनि विद्यालयको आवश्यकता अनुसार विद्यालयको निरीक्षण गरी आवश्यक सल्लाह-सुझाव दिन र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धि तालिम तथा गोष्ठीहरू आयोजना गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

अध्ययनबाट उजागर भएका तथ्यहरूलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार र परिमार्जन गर्न सम्बन्धित सरोकारवाला र प्रशासकहरूलाई समेत सहयोग पुग्नुका साथै यस विषयमा आगामी दिनमा अझ गहन अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धानकर्तालाई आधार हुनेछ ।

अध्ययन गरेको क्षेत्रमा भएका विद्यालयहरूको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग र त्यसले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव समेत प्रकाश पार्ने र अन्य क्षेत्रमा समेत यसको निष्कर्षलाई प्रयोग गर्न सकिने हुँदा यस अध्ययनको औचित्य पुष्टि हुन आउँछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क) प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को वर्तमान मूल्याङ्कन प्रणालीको आवश्यकताको पहिचान गर्ने ।
- ख) विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अध्ययन गर्ने ।
- ग) विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको विश्लेषण गर्ने ।
- घ) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्ने ।
- ङ) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखिएको समस्याहरूको पहिचान गरी समस्या समाधानका उपायहरू सुझाउने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

यस अध्ययनमा निम्नानुसारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू छन् :

- क) प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि लेखाजोखा गर्न के-कस्ता मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू अपनाउने गरिएको छन् ?
- ख) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउँदा उपयुक्त साधनहरूको प्रयोग गरिएका छन् त ?
- ग) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

१.६ अध्ययनको परिसिमा

अध्ययनलाई सरल र सहजरूपमा अधि बढाउन समय र स्रोतलाई ध्यानमा राखी अध्ययन भूभाषा जिल्लाको शनिश्चरे स्रोत केन्द्र भित्र पर्ने तीनवटा शनिश्चरे, अर्जुनधारा र खुदुनावारी गा.वि.स. भित्र रहेका १० वटा सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को वर्तमान अवस्थामा लागू गरिएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावसँग मात्र सिमित रहेको छ । यो अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स पदाधिकारी, स्रोत व्यक्ति, वि.नि. र जि.शि.अ. सँग सम्बन्धित भई तथ्य र सुचनाहरूलाई सिमित समय, स्रोत र साधनबाट तयार पारिएको हो ।

यो अध्ययन परिमाणात्मक, गुणात्मक र अनुसन्धानात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । अध्ययनमा स्रोत केन्द्र, विद्यालय, जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्ति, प्र.अ., शिक्षक-शिक्षिका, विद्यालय छनोट गर्नका लागि सुविधायुक्त, उद्देश्यमूलक र संभावनायुक्त नमूना छनोट विधिलाई अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययन कार्यलाई अघि बढाउने क्रममा अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, प्रश्नावली, अवलोकन फारम, छलफल जस्ता अनुसन्धानका साधनहरूलाई प्रयोगमा ल्याइएको छ । अध्ययनमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अध्ययन र विश्लेषण, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव अन्तर्गत विगत दुई शैक्षिक सत्रहरू (२०६१/२०६२ र २०६५/२०६६) को कक्षा १-३ को औसत सिकाई उपलब्धिदर र विद्यार्थी नियमिततामा अध्ययन सिमित गरिएको छ, भने अध्ययन शनिश्चरे स्रोत केन्द्र भित्रका १ उच्च मा.वि., २ मा.वि., २ नि.मा.वि., र ५ प्राथमिक विद्यालयहरूको प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को वर्तमान मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्थासँग मात्र अध्ययन सिमित गरिएको छ । यो अध्ययन सिमित स्रोत, साधन र समयमा सम्पन्न गरिएको हुँदा यसबाट प्राप्त निष्कर्ष राष्ट्रव्यापीरूपमा सामान्यीकरण नहुन सक्छ । छनौटमा परेका नमूनाहरूले अध्ययन क्षेत्रका सरोकारवाला सबैको प्रतिनिधित्व गर्नेछ, भन्ने मान्यता राखिएको छ ।

१.७ शब्दहरूको परिभाषा

यस अध्ययनमा प्रयोग भएका विभिन्न शब्दावलीहरूले निम्न कुरालाई बुझाउने छन् :

प्राथमिक तह : कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मलाई प्राथमिक तह भनी बुझिन्छ ।

कार्य सञ्चयिका फारम : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रगति सूचक राख्ने फाइल ।

सामुदायिक विद्यालय : सरकारबाट नियमित अनुदान पाउने विद्यालय

नियमावली : शिक्षा नियमावलि, २०५८ (संशोधन सहित)

स्रोत केन्द्र : शिक्षा नियमावलि बमोजिमको स्रोत केन्द्र

निर्देशिका : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम निर्देशिका, २०५६

आवधिक परीक्षा प्रणाली : निश्चित समयावधिमा लिइने परीक्षा प्रणाली

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि विषयको अध्ययन/अनुसन्धान गर्नका लागि त्यस विषयसँग सम्बन्धित पूर्व अध्ययनहरूको समीक्षा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । पूर्व साहित्यको समीक्षाबाट वर्तमान अध्ययनका लागि आधार प्राप्त हुने भएकाले यहाँ पनि प्राप्त पुस्तक, लेख-रचना, शोधपत्र आदिको आधारमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गरिएको छ ।

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

कार्की (२०६६), ले तयार पार्नुभएको 'सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग' शीर्षकको शोधपत्रका अनुसार परम्परागत रूपमा चल्दै आएको परीक्षा प्रणालीले विद्यार्थीको चौतर्फी पक्षको मूल्याङ्कन गर्न नसकिने निचोड निकाली देशव्यापीरूपमा लागू भई सकेको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनको क्रममा देखिएका समस्या र त्यसको उचित समाधानमा केन्द्रित भई अध्ययन गरेको पाइयो । उक्त अध्ययनको मुख्य उद्देश्य सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाउने रहेको छ ।

उक्त अध्ययनबाट कार्यसञ्चयिका फायललाई उचित रूपमा व्यवस्थापन नगरेको, विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनको अन्य साधनको प्रयोग नगरेको, विद्यार्थी, शिक्षक अनुपात उपयुक्त नहुँदा शिक्षकलाई बढी पाठ्यभार परेको, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नती सम्बन्धि तालिमको अभाव आदि निष्कर्षहरू प्राप्त भएको पाइयो, भने निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनका लागि उचित शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, नियमित अनुगमन र निरीक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्ने, कार्यसञ्चयिका फायललाई उचित व्यवस्थापन गर्नका लागि प्रत्येक कक्षाकोठामा एउटा दराजको व्यवस्था गर्नुपर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सहजरूपमा प्रयोगकामा ल्याउनका लागि शिक्षक दरबन्दी थपी यो मूल्याङ्कन प्रणालीलाई संस्थागत विद्यालयमा समेत लागू गर्नुपर्ने सुझावहरू दिइएको छ (कार्की, २०६६) ।

फुयल (२०६५) ले तयार पार्नुभएको 'निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता' शीर्षकको शोधपत्रको का अनुसार हालसम्म रहदै आएको आवधिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली वा परीक्षाले मात्र विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको मूल्याङ्कन गर्न नसकिने परीक्षाले त विद्यार्थीलाई कक्षा उत्तीर्ण गराउने कि नगराउने भन्ने कुराको मात्र निर्णय गर्ने हुदाँ विद्यार्थीको मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गरिनु पर्दछ । मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारीताले नै सिकाईलाई प्रभावकारी बनाउने निष्कर्षका साथ शोधकर्ताले विद्यार्थीहरुको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरिनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । नेपालमा पनि शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित थुप्रै नवीनतम कार्यक्रम आएता पनि तिनीहरुको प्रभावकारी कार्यन्वयनको अभावमा राम्रा योजनाहरु पनि विलय भएर जाने कुरा तर्फ इंगित गर्दै वर्तमान अवस्थामा परिक्षणकै रूपमा रहेको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता कस्तो रहयो र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका समस्याहरु र समाधानका उपायहरु पत्ता लगाउने उद्देश्यका साथ उक्त अध्ययन गरेको देखिन्छ ।

उक्त अध्ययनले परीक्षणकालमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रहेको तर निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित प्रष्ट नीति र उपयुक्त फायलहरु विद्यालयमा उपलब्ध नहुँदा यो मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने कि नगर्ने भन्ने कुरामा अन्योलता देखिएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित अभ्यासमूलक शिक्षक तालिमको अभाव, शिक्षकलाई बढी पाठ्यभार रहेको वि.नि. र स्रोत व्यक्तिवाट उचित अनुगमन र निरीक्षण नगरेको र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका कठिनाईहरुमा सुधार गरी सबै विद्यालयहरुले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्दा उपयोगी हुने कुरा प्रष्ट पारेको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका समस्याहरु समाधान गरी यससँग सम्बन्धित प्रभावकारी शिक्षक तालिम पर्याप्त भौतिक स्रोत, साधन, उपयुक्त शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात बनाउनु बनाउनुपर्ने साथै प्रभावकारी निरीक्षण र अनुगमनको व्यवस्था गरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न ठोस पहल गरी तल्लो तह देखि माथिल्लो निकायसम्म स्पष्ट जिम्मेवारी सुम्पनु पर्ने सुझावहरु दिइएको छ (फुयल, २०६५) ।

उपाध्याय (२०६१), ले तयार पार्नुभएको प्राथमिक विद्यालयहरुको शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने तत्त्वहरु विशेष शोधपत्रका अनुसार प्राथमिक तहमा सरकारी तवरबाट ठूलो लगानी गरेतापनि त्यसबाट प्राप्त प्रतिफल वा उपलब्धी कमै मात्रामा प्राप्त भइरहेको अवस्थामा त्यसका पछाडी के-के कारणहरु हुन सक्छन् अथवा प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धीमा प्रभाव पार्नेपक्षहरु के के रहेका छन् भन्ने कुराको खोजी गरी आगामी दिनमा ती बाधाहरु हटाई लगानी अनुरूप प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरेका छन् । सिकाई उपलब्धी हासिल गर्नमा प्रभाव पार्ने आन्तरिक र बाह्य कारक तत्त्वहरुको अध्ययन गरी समस्या समाधानका लागि सुझाव दिन तनहुँ जिल्लाको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वको खोजी गर्नमा अध्ययन केन्द्रित छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्यहरुमा प्राथमिक तहको कक्षा ५ को सिकाई उपलब्धिको स्तर पत्तालगाउनु, विद्यार्थी उत्तीर्णदर पत्तालगाउने, सिकाई उपलब्धि स्तरलाई प्रभाव पार्ने तत्त्वहरुको पहिचान गर्ने र सिकाई उपलब्धिस्तर अभिवृद्धि गर्ने उपायहरुको खोजी गर्नु रहेका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनबाट निम्नानुसारका निष्कर्षहरु प्राप्त निकालिएको पाइयो :

उपयुक्त र पर्याप्त भौतिक सुविधा नहुँदा त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव सिकाई उपलब्धिमा परेको, विद्यार्थीका लागि पढ्न उचित वातावरण नहुनु, उचित निरीक्षक र अनुगमनको अभाव, पर्याप्त शैक्षिक सामग्रीको अभाव, विद्यालय र समुदाय बीचको सुमधुर सम्बन्धको अभाव जस्ता निष्कर्षहरु निकालेको पाइयो भने, स्रोत केन्द्रलाई शक्ति सम्पन्न गराउँदै अभिभावकहरुलाई शैक्षिक चेतना जगाउने कार्यक्रम संचालन गर्नुका साथै माथिल्लो निकायबाट उचित अनुगमन र निरीक्षण गरी राम्रो कार्य गर्नेलाई पुरष्कृत गर्नुपर्ने, पर्याप्त शैक्षिक सामग्री समयमा विद्यालयहरुमा उपलब्ध गराउँदै शिषक तालिमको व्यवस्था गरी समुदाय र विद्यालय बीचको सम्बन्ध सुमधुर पार्नुपर्ने जस्ता सुझावहरु दिएका छन् (उपाध्याय, २०६१) ।

सेरिड (२०६३) का अनुसार मूल्याङ्कन कक्षा कोठामा हुने शिक्षण सिकाईको एउटा प्रमुख पक्ष हो । विद्यार्थीले प्राप्त गर्न नसकेका शैक्षिक उपलब्धिहरुलाई क्रमशः सुधार गरिदै लानु पर्दछ । आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रमले समेत कक्षा भित्र हुने शिक्षण सिकाईको प्रभावकारिता वृद्धि गर्नको लागि विद्यालयमा आधारित मूल्याङ्कनको प्रभावकारितामा जोड दिएको र त्यसका लागि निम्न प्रयासहरु गरेको पाइन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवधारणालाई ५ जिल्लाका विद्यालयहरुमा परिक्षणको रूपमा लागू गरिएको कुरा उल्लेख

गरिएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यमा प्रयोगमा रहेका मूल्याङ्कन र विधिहरू तथा प्राप्त जानकारीको उपयोगिता पत्ता लगाउने रहेको छ । साथै विद्यालयमा आधारित मूल्याङ्कन र राष्ट्रिय पाठ्यक्रम बीचको अन्तर सम्बन्ध केलाइएको छ ।

यस अध्ययनका निष्कर्षहरू निम्नानुसार रहेका छन् । अध्ययन गरिएका ९० प्रतिशत विद्यालयहरूमा वार्षिक तथा अर्धवार्षिक परीक्षामात्र संचालन गरेको पाइएको थियो । अवलोकन गरी हेर्दा २० प्रतिशत विद्यालयहरूले मात्र कक्षामा गृहकार्य राम्ररी जाँच गरी पृष्ठपोषण दिने गरेको पाइयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न र त्यसको अभिलेख राख्ने कार्यको साथै विद्यार्थीका उत्कृष्ट कार्यहरूको संकलनमा कमी देखिएको जस्ता निष्कर्ष निकालेको पाइयो (सेरिड, २०६३) ।

निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका (२०५६) ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका विशेषताहरूका सम्बन्धमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलापसँगै आवश्यकता अनुसार बारम्बार गरिने औपचारिक मूल्याङ्कन प्रणालीमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि लिखित परीक्षा, मौखिक परीक्षा, अवलोकन जस्ता साधनहरू प्रयोग गर्न सकिने प्रभावकारी शिक्षण सिकाई र पृष्ठपोषणमा उपयोग हुने कमजोर विद्यार्थीको उपलब्धि स्तर बढ्ने जस्ता कुराहरू उल्लेख गरेको छ (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका, २०५६) ।

वर्तमान अवस्थामा रहेको शैक्षिक क्षतिलाई न्यून पार्न उच्च स्तरिय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन-२०५५ ले मूल्याङ्कन कर उदार कक्षोन्नती सम्बन्धमा कक्षा दोहोर्‍याउने र विद्यालय छाड्ने अवस्थाबाट सृजित शैक्षिक क्षतिलाई घटाउन र विद्यार्थीलाई पढाईमा थामी राख्न १ देखि ३ कक्षासम्म विद्यार्थीहरूले स्वभाविक रूपमा तल्ला कक्षाबाट माथिल्लो कक्षामा चढ्न पाउने उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ । विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखाका निमित्त वार्षिक परीक्षाका अतिरिक्त मासिक परीक्षा, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य, उपस्थिति र अभिलेख समेतलाई आधार बनाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्नुपर्ने उल्लेखछ (उ.रा.शि.प्र., २०५५) । यसैगरी शिक्षा सम्बन्धि उच्च स्तरीय कार्य समितिको प्रतिवेदन, २०५८ ले पनि प्राथमिक तहको कक्षा १-५ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार कक्षा चढाइने व्यवस्था गरिने उल्लेख छ । (उ.का.प्र.स., २०५८) ।

अधिकारी (२०६६) ले तयार पार्नुभएको 'परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन' शीर्षकको लेखका अनुसार दसौं पञ्च वर्षीय योजनाले आफ्नो कार्यक्रममा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई परीक्षण र अनुगमनको आधारमा कक्षा ५ सम्म लागू गर्ने कार्यक्रम राखेको छ । त्यस्तै सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमले शिक्षाको गुणस्तर बढाउनका लागि वार्षिक कक्षा परीक्षाका सट्टा सुधारात्मक मूल्याङ्कन व्यवस्थाबाट विद्यालय परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने रणनीति लिएको छ । यसै पृष्ठभूमिका आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०४९ लाई परिमार्जन गरी नेपालका १० जिल्लाका ५० वटा विद्यालयमा परीक्षणका रूपमा लागू गरी प्राप्त पृष्ठपोषण समेतका आधारमा परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६२ लाई शैक्षिक-सत्र, २०६३ देखि कक्षा १ मा देशभर लागू गरेको छ ।

यस परिमार्जित पाठ्यक्रमले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कक्षा १-३ सम्म लागू गरेको छ । उक्त पाठ्यक्रममा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ :

प्राथमिक तहमा निर्माणात्मक, सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको सिकाईलाई सुनिश्चित गरिने छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाई स्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाई उपलब्धिका आधारमा फरक-फरक सिकाई अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ । कक्षा १-३ का विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका फायल राखिने छ । कार्यसञ्चयिका फायललाई विद्यार्थीको कक्षाकार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य, उपलब्धि परीक्षा, विद्यार्थीमा आएको व्यवहारिक परिवर्तन, अवलोकन, हाजिरी नियमितता आदिका माध्यमले अधावधिक गरिनेछ । कक्षा १-३ मा निर्माणात्मक पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरी उदार कक्षोन्नती नीति लागू गरिने छ । यसका लागि कक्षा सहभागिता, परियोजना कार्य, गृहकार्य, कक्षाकार्य, व्यवहार परिवर्तन, हाजिरी, सृजनात्मक कार्य जस्ता साधनहरूको प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।

कक्षा १-३ मा उदार कक्षोन्नती लागू गरिने भएकाले उत्तीर्णाङ्क तोकिएको छैन । कक्षा ४ र ५ मा हरेक विषयको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुनेछ । कक्षा १-३ मा विद्यार्थीले गरेको प्रगतिको आधारमा उनीहरूलाई 'क' देखि 'ग' श्रेणीमा वर्गीकरण गरिनेछ । कक्षा ४ र ५ मा निर्माणात्मक र निर्णयनात्मक पद्धतिबाट विद्यार्थीको प्रगतिको लेखाजोखा गरिनेछ । विविध सिकाई आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने छ (अधिकारी, २०६६) ।

कुँवर (२०६५) ले तयार पार्नुभएको 'नेपालमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका कठिनाईहरू' शीर्षकको लेखका अनुसार परीक्षा मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरू मध्येका एउटा साधनमात्र हो । हाम्रो प्रचलित शिक्षण प्रक्रिया परीक्षामुखी छ । हाम्रो विद्यालयहरूमा आजपनि परीक्षालाई विद्यार्थी मूल्याङ्कनको निर्विकल्प साधनको रूपमा लिइन्छ । विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुको मुख्य उद्देश्य कक्षा चढाउनु मात्र नभएर पाठ्यक्रमले तय गरेका न्यूनतम सिकाई उपलब्धि हासिल गराउनका साथै समग्र शैक्षिक प्रक्रियामा सुधारात्मक प्रक्रिया अपनाउनु हो । उनले वर्तमान मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका कठिनाईहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरेका छन् :

परीक्षालाई मात्र मूल्याङ्कनका साधनका रूपमा लिनु, पठन-पाठन क्रियाकलाप परीक्षामुखी हुनु, अवैज्ञानिक मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग हुनु, परीक्षाफलको विश्लेषण र प्रयोगको अभाव, मूल्याङ्कन सम्बन्धी वास्तविक ज्ञानको अभाव, शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा मूल्याङ्कनलाई नलिनु, आन्तरिक मूल्याङ्कनको अभाव, प्रश्नपत्र निर्माण र परिक्षणमा ध्यान नदिनु, अभिभावकको चेतनाको कमी, आर्थिक असक्षमता, समन्वयको अभाव आदि कुरा वर्तमान मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू हुन् (कुँवर, २०६५) ।

२.२ सैद्धान्तिक खाका

सन् १८५६ मा फ्रान्समा जन्मिएका फ्रेडेरिक विन्सलो टेलरले सन् १९११ मा वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेका हुन् । उनले परम्परागत रूपमा चल्दै आएको प्रयत्न र भुलको प्रशासनिक व्यवस्थापनलाई सिलसिलाबद्ध, वैज्ञानिक र तर्कसंगत बनाउने काम गरेकाले उनलाई वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तका पिता पनि भनिन्छ । उनका अनुसार, "वैज्ञानिक व्यवस्थापन भनेको मानिसलाई कुन काम गराउन खोजिएको छ र कुन काम गर्न दिएमा उनीहरूले राम्रो र किफायति ढङ्गले सम्पन्न गर्न सक्छन् भन्ने कुराको सही ढङ्गले जान्ने कला हो " (काप्ले, श्रेष्ठ, सिन्हा, २०६० : ८ बाट उद्धृत) ।

टेलरको (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तको मूल मर्मलाई यस शोध शीर्षकमा निम्नानुसार समेटिएको छ :

आवश्यकता अनुसार मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्दै वैज्ञानिक विधि अपनाउनुपर्दछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा शिक्षकलाई सही मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गर्न तथा त्यसलाई व्यवस्थित रूपमा व्यवस्थापन गर्नका लागि तालिमको आवश्यकता पर्दछ ।

कामदारलाई भै विद्यार्थीलाई पनि अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्छ । बढी राम्रो गर्नेलाई बढी अङ्क पाउने तथा छिटो र सहि सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नेलाई पुरस्कार र कक्षा चढाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप, सिकाई उपलब्धि तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि समयानुसार बैज्ञानिक हिसाबले परिवर्तन गर्नुपर्ने । विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि मापन गर्दा परम्परागत पेपर एण्ड पेन्सिल टेष्ट विधिलाई परिमार्जन गर्दै विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि मापनका लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अबलम्बन गर्नुपर्छ ।

विद्यार्थीको मूल्याङ्कन निरन्तररूपमा गरिनुपर्छ । विद्यार्थीको सर्वाङ्गण पक्षको मूल्याङ्कन गर्न नियमित र निरन्तर हरेक क्षणको प्रत्यक्ष रूपमा मूल्याङ्कन गरिरहनुपर्दछ । यसरी मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा समय परिवर्तन सँगसँगै नयाँ र बैज्ञानिक मूल्याङ्कन प्रणाली अबलम्बन गर्नु नितान्त आवश्यक छ । शिक्षक र विद्यार्थी बीच आत्मिय सम्बन्ध स्थापित गरी अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने तर्फ अग्रसर हुनुपर्दछ (कोइराला र श्रेष्ठ, २०६३ बाट उद्धृत) ।

प्रसिद्ध व्यवहारवादी अमेरिकी मनावैज्ञानिक ब्युहर्स फ्रेडरिक स्किनर (१९०४) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्त (१९३०) का अनुसार उत्तेजना पुनर्बलयुक्त (Reinforcement stimulus) हुनुपर्दछ र त्यस्तो उत्तेजनाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई नै सिकाई भनिन्छ । स्किनर (१९३०) का अनुसार सिकाई व्यवहार परिवर्तन, उपलब्धि वातावरणीय उद्दीपक प्रति सहज रूपमा पैदा हुने प्रतिक्रिया र तत्पश्चात प्राप्त हुने पुनर्वलीय उद्दीपक बीचको सम्बन्धबाट सम्भव हुन्छ । यसरी प्रतिक्रिया र पुनर्वलीय उद्दीपक बीचको आपसी सम्बन्धबाट व्यवहार परिवर्तन गराउने प्रक्रिया क्रियापरक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई हो । क्रियापरकको अर्थ प्रतिक्रियाहरूको समूह हो । सापेक्षिक रूपमा स्वतन्त्र वातावरणमा पुनर्बलको प्रयोगद्वारा यस्ता प्रतिक्रियाहरूलाई नियन्त्रण गरी व्यवहार निर्माण वा सिकाई प्राप्त गरिन्छ ।

स्किनर (१९३०) ले प्राणीका व्यवहार क्रियापरक र प्रतिक्रियापरक हुने कुरा उल्लेख गरका छन् । प्राणीले वातावरणमा प्राप्त उद्दीपक प्रति आवश्यकता अनुसार प्रतिक्रिया गरी सिक्ने व्यवहार क्रियापरक व्यवहार हो, जस्तै : परीक्षा पास गर्न धेरै पढ्नु, भोक लागेपछि खानाको खोजी गर्नु । त्यसैगरी, कुनै पूर्व जानकारी भएको उद्दीपकबाट उत्पन्न हुने व्यवहार

वा सिकाई प्रतिक्रियापरक व्यवहार (Respondent behaviour) हो, जस्तै: कुनै खाने कुरा देख्दा मुखमा च्याल आउनु, आगोले पोल्दा हात भिक्नु ।

स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप देखि विद्यार्थी मूल्याङ्कनको पक्षमा समेत प्रभावकारी रूपमा प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ । विशेष गरी निरन्तर क्रियाकलाप गर्दै गएमा क्रमशः सफलता वा सिकाई उपलब्धि प्राप्त गर्दै जान सकिने तथ्य प्रति विश्वस्त भई आफ्नो उद्देश्य बमोजिम कार्यमा निरन्तर लाग्न, सिकारुको नकारात्मक व्यवहारको नियन्त्रण गर्दै सकारात्मक व्यवहारको निर्माण गर्न, कार्यक्रमबद्ध शिक्षण विधि अन्तर्गत विषयवस्तुलाई सरलबाट जटिलतिर, ज्ञातबाट-अज्ञात तिर प्रस्तुत गर्न भावनात्मक किसिमका पुनर्वल प्रदान गर्न, अध्ययन कार्यमा पटककै चिन्ता नलिने र अति न्युन सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यार्थीहरूलाई पनि यस सिद्धान्तले सफलता हात पार्न सहयोग गर्दछ । विद्यार्थीहरूलाई एउटा सिकाई उपलब्धिमा अभ्यस्त वा प्राप्त गरेपछि मात्र अर्कोमा प्रवेश गर्न र शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप प्रक्रियामा सिकारुको प्रतिक्रियाका आधारमा उचित पुनर्वल प्रदान गर्दै हरेक क्रियाकलापको निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्दछ । मुख्यतया: पाठयोजनाको निर्माण उद्देश्यहरूको निर्माण, शिक्षण योजनाको निर्माण, शिक्षण क्रियाकलापको छनोट, पुनर्वलको उचित प्रयोग शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग विद्यार्थी मूल्याङ्कन र उपयुक्त शैक्षिक वातावरणको व्यवस्थापनमा स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तले प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउँदछ (शर्मा, २०६० बाट उद्धृत) ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

कुनै पनि विषयमा अध्ययन गर्नका लागि त्यस विषयमा गरिएका पूर्व अध्ययन खोज अनुसन्धानका बारेमा अध्ययन गर्न अति आवश्यक हुन्छ । यस अध्ययन पूरा गर्न पनि विश्वव्यापी रूपमा स्थापित भईसकेका फ्रेडेरिक विन्सलो टेलर (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्त र ब्युर्हस फ्रेडेरिक स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तलाई आधार लिइएको छ भने यस विषयसँग मिल्दा-जुल्दा केही लेख-रचना र शोधपत्रको समेत विस्तृत अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा विशेष गरी टेलर (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तले समय परिवर्तन संगसंगै मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि परिवर्तन गरी वैज्ञानिक र व्यवस्थित विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउनुपर्ने, विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारी प्रयोग, परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका विविध साधनको प्रयोगको अवस्था, विद्यार्थी अभिलेखको उचित व्यवस्थापन, कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन, शिक्षाको माथिल्लो र तल्लो निकाय बीचको सम्बन्ध, विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि प्रभावकारी शिक्षक तालिमको व्यवस्था, त्यसैगरी विद्यार्थीहरूलाई अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्ने, बढी र चाँडो सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने र गराउने, विद्यार्थी तथा शिक्षकलाई उचित पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता कुराहरूको विश्लेषण गर्न टेलर (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याएको छ भने, बि.एफ. स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तले पनि यस अध्ययनमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा उनीहरूको प्रतिक्रिया हेरी उचित पुनर्वल दिनुपर्ने, विद्यार्थीको दैनिक रूपमा हरेक क्षणको अवलोकन गरी उनीहरूलाई पढाईप्रति अभिप्रेरित गर्ने खालका पुरस्कार र पृष्ठपोषण दिनुपर्ने, विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा बढीभन्दा बढी सहभागि गराउन र नियमित विद्यालय आउने वातावरण सृजन गर्नका लागि विद्यार्थीहरूलाई उचित पुनर्वल वा पुरस्कारहरू जस्तै : चकलेट, टिफिन आदि दिई विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको उपस्थिति बढाउन सकिन्छ, जसको प्रत्यक्ष प्रभाव सिकाई उपलब्धिमा पर्न जाने जस्ता पक्षहरूको व्याख्या विश्लेषण गर्न बि.एफ. स्किनर (१९३०) को सिकाई सिद्धान्तले सहयोग पुर्याएको छ ।

यहाँ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था कार्यान्वयन गर्दाका समस्याहरू निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुको उद्देश्य र आधारहरू जस्ता विषयवस्तुहरूको सुक्ष्म अध्ययन गरियो, जसले अध्ययनलाई निष्कर्षमा पुग्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याएको छ । यि माथिका अध्ययनहरू विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित भएपनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको छुट्टै विशिष्टतालाई समेट्ने खालको थप अध्ययनको आवश्यकताबोध गरी यो अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूको वर्तमान मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थिति परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कन साधनको प्रयोगको अवस्था, विद्यार्थीका आन्तरिक मूल्याङ्कनको आधार निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने उपाय

कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउनुको कारण निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कार्यान्वयनमा ल्याउँदाका समस्याहरु र समाधानका उपायहरु र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको सुक्ष्म रूपमा अध्ययन गर्ने अपेक्षा राखिएके छ, जुन आगामि दिनमा शिक्षा क्षेत्रको विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा उपयोगि हुने देखिन्छ ।

परिच्छेद :तीन अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनमा शोधकर्ता स्वयं आफै नमुना छनोटमा परेका विद्यालय तथा सम्बन्धित व्यक्तिहरु समक्ष गई प्रत्यक्षरूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्राप्त तथ्य र तथ्याङ्कलाई क्रमशः परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धानात्मक ढाँचांमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

३.२.१ जनसंख्या

यस अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा छनौटमा परेका भ्वापा जिल्ला शनिश्चरे स्रोत केन्द्र भित्रका २७ वटा सामुदायिक विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक-शिक्षिका, विद्यार्थी, वि.व्य.स. पदाधिकारीहरु स्रोत केन्द्रका स्रोत व्यक्ति, वि.नि. र जि.शि.अ.लाई लिइएको छ ।

३.२.२ नमूनाको आकार

प्रस्तुत अध्ययनमा भ्वापा जिल्ला भित्र रहेका १७ वटा स्रोत केन्द्रहरु मध्ये उत्तरपूर्वी भ्वापामा अवस्थित शनिश्चरे स्रोत केन्द्रलाई नमूना छनौटको रूपमा लिइएको छ । यस स्रोत केन्द्र भित्रका १५ प्रा.वि., ६ नि.मा.वि., ४ मा.वि. र २ उच्च मा.वि. गरी जम्मा २७ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये १० वटा सामुदायिक विद्यालयहरुलाई नमूना छनौटका रूपमा लिइएको छ । तिनै १० वटा सामुदायिक विद्यालयका १० जना प्र.अ., २० जना शिक्षक-शिक्षिका, १० जना वि.व्य.स. अध्यक्ष, २० जना वि.व्य.स. सदस्य, प्राथमिक तह (कक्षा १-३) का २० जना विद्यार्थीहरु, १ जना वि.नि., १ जना स्रोत व्यक्ति र एकजना जि.शि.अ.लाई नमूना छनौटका रूपमा लिइएको छ ।

नमूनाको आकारलाई निम्नानुसार तालिकिकरण गरिएको छ :

तालिका १ : नमूना छनोटको विवरण

क्र.सं.	नमूना छनोटको विवरण	नमूना छनोटको आकार
१	जि.शि.अ.	१
२	वि.नि.	१
३	स्रोत व्यक्ति	१
४	वि.व्य.स.अध्यक्ष	१०
५	वि.व्य.स. सदस्य	२०
६	प्र.अ.	१०
७	शिक्षक-शिक्षिका	२०
८	विद्यार्थी	२०
९	स्रोत केन्द्र	१
१०	उ.मा.वि.	१
११	मा.वि.	२
१२	नि.मा.वि.	३
१३	प्रा.वि.	४

स्रोत : जि.शि.का., भापा

३.२.३ नमूना छनोटको विधि

यस अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि मुख्यतया संभावनायुक्त नमूना छनोट विधि, उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि र सुविधायुक्त नमूना छनोट विधिलाई अबलम्बन गरिएको छ । जसअन्तर्गत स्रोत केन्द्रको छनोट गर्दा घर पायक हुने गरी सुविधायुक्त नमूना छनोट विधिद्वारा शनिश्चरे स्रोत केन्द्रलाई छनोट गरिएको छ भने जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्ष र प्र.अ.को छनोट उद्देश्यमूलक नमूना छनोटको विधिद्वारा गरिएको छ । त्यसैगरी तहगत रूपमा सबै विद्यालयको प्रतिनिधित्व हुने गरी विद्यालयहरु, शिक्षक-शिक्षिकाहरु, विद्यार्थीहरु र वि.व्य.स. सदस्यहरुको छनोट गर्दा संभावनायुक्त नमूना छनोट विधिद्वारा नमूनाको छनोट गरिएको छ । जसलाई तलको तालिकाबाट अभि प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका २ : नमूना छनोट विधि

क्र.सं.	नमूना छनोटको विवरण	नमूना छनोटको विधि
१	स्रोत केन्द्र	सुविधायुक्त नमूना छनोट विधि
२	जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्ष र प्र.अ.	उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि
३	विद्यालय, शिक्षक-शिक्षिका, विद्यार्थी, वि.व्य.स. सदस्य	संभावनायुक्त नमूना छनोट विधि

स्रोत : जि.शि.का., भापा

३.२.४ नमूना छनोटको आधार

भौगोलिक अवस्था र सिमित स्रोत साधनको आधारले गर्दा शनिश्चरे स्रोत केन्द्र भित्रका जम्मा २७ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये १० वटा सामुदायिक विद्यालयलाई मात्र अध्ययनमा समेटिएको छ। छनोटमा परेका विद्यालय र सरोकारवाला पक्ष वा व्यक्तिले यस क्षेत्रका सम्पूर्ण विद्यालय र सरोकारवाला पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने विश्वासका साथ नमूना छनोट गरिएको छ। यसका साथै यस अध्ययनलाई पुरा गर्न संभावनायुक्त छनोट विधि अवलम्बन गरिएको हुँदा अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष र प्राप्तिले यस क्षेत्रको सम्पूर्ण पक्षको जवाफदेहीता दिन सक्नेछ भन्ने आधार लिइएको छ। यस अध्ययनमा शनिश्चरे स्रोत केन्द्र भित्रका २७ विद्यालयको प्रा.वि. (कक्षा १-३) तहलाई आधार मानी ४ प्रा.वि., ३ नि.मा.वि., २ मा.वि. र एक उच्च मा.वि.लाईमात्र नमूनाको रूपमा छनोट गरिएको छ। यसरी छनोट गर्दा यस स्रोत केन्द्रका सबै विद्यालयको प्रतिनिधित्व हुने गरी विद्यालयको संख्या अनुसार तहगत रूपमा विद्यालयको छनोट गरिएको छ।

३.३. अनुसन्धानका साधनहरू

यस अध्ययन कार्यलाई सफल बनाउन विद्यालय सर्वेक्षण फारम, प्रश्नावली, कक्षा १-३ को पोर्टफोलियोको अध्ययन, अवलोकन, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था, अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीलाई अध्ययनको साधनको रूपमा लिइएको छ। त्यसका साथै सिकाई उपलब्धिको गणना गर्न टेबुलेसन फारम बनाई विद्यालयका छनोटमा परेका विद्यार्थीको मार्क लेजरबाट प्राप्ताङ्क गणना गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनलाई पूर्णतया विश्वसनीय र सत्यतथ्यपूर्ण बनाउनका लागि निम्न साधनहरूलाई प्रयोगमा ल्याइएको छ। अन्तर्वार्ता प्रश्नावली :- जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक र स्रोत व्यक्तिका लागि, प्रश्नावली :- विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक-शिक्षिका, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी

र विद्यार्थीका लागि, विद्यालय अवलोकन फारम निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग र अवस्थाको बारेमा विविध जानकारी प्राप्त गर्नका लागि प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू

प्रस्तुत अध्ययन पूर्णतया खोजमूलक र यर्थाथपरक बनाउन तथ्याङ्क संकलनका क्रममा निम्न तथ्याङ्कका स्रोतहरूलाई प्रयोगमा ल्याइएको छ :

(क) प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक-शिक्षिका, विद्यार्थी, वि.व्य.स., अध्यक्ष र पदाधिकारीलाई प्रश्नावली वितरण गरी शोधकर्ताकै उपस्थितिमा भर्न लगाइएको छ भने जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्षरूपमा भेटेर अर्न्तवार्ता लिने काम गरियो । त्यसबाट प्राप्त सूचना र तथ्यलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा प्रयोगमा ल्याइएको छ भने निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको बारेमा सरोकारवाला पक्षसँग समूह छलफल गरी उनीहरूको राय र निष्कर्षलाई पनि प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

(ख) द्वितीय स्रोत

द्वितीय स्रोतको रूपमा छनोटमा परेको स्रोत केन्द्र र विद्यालयहरूको विविध जानकारीहरू जि.शि.का.कार्यालय र स्रोतकेन्द्रबाट उपलब्ध तथ्याङ्कलाई अध्ययन गरिएको छ भने सम्बन्धित (छनोटमा परेका) विद्यालयमा गई निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा ल्याइएका साधनहरूको अध्ययन-अवलोकन गरिएको छ । यसका साथै विद्यालयमा भएका विद्यार्थी अभिलेख प्रणालीको ढाँचा आदिको पनि अवलोकन गरिएको छ । त्यसका साथै छनोटमा परेको विद्यालयहरूको प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को विद्यार्थी विवरण र सिकाई उपलब्धिको दरलाई पनि अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ । यसका अलावा शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, जि.शि.का.कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूका साथै यस अध्ययनसँगै सम्बन्धित विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदन, पत्र-पत्रिका तथा जर्नलहरूलाई पनि तथ्याङ्कका द्वितीय स्रोतका रूपमा प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै प्रकृतिका तथ्याङ्क र सूचनाहरू आवश्यक पर्ने भएकाले सोही अनुरूप तथ्याङ्क र सूचना संकलन गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलन गरी ल्याइएका प्रश्नावली अन्तर्वार्ता सूचि, अध्ययन, अवलोकनबाट प्राप्त तथ्य र सूचना टिपोट नोटहरूलाई तथ्याङ्कको स्वरूप अनुसार तालिकिकरण गरिएको छ, प्रकृति अनुसार उक्त तालिकालाई अक्ष प्रष्ट पार्न विभिन्न वृत्त चित्र र स्तम्भ चित्रमा समेत प्रस्तुत गरिएको छ । प्राप्त तथ्य र सूचनालाई प्रतिशतमा पनि व्यक्त गर्नुका साथै विद्यार्थीको औसत पनि निकाली प्रष्टसँग तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

यस अध्ययनको उद्देश्यपूर्तीका लागि विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गरी प्राप्त हुन आएका तथ्य, तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा शोधपत्रको शीर्षक र उद्देश्यहरूसँग सम्बन्धित भई अध्ययनको क्रममा प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण गरी उक्त तालिकाको आधारमा वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी व्याख्या-विश्लेषण गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण गर्नका साथै त्यस तालिका र तथ्यलाई अझ प्रष्ट पार्न वृत्तचित्र र स्तम्भचित्रमा समेत प्रष्ट पारी विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

४.१ प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को वर्तमान मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था

वर्तमान समयमा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयका कक्षा एक देखि तीन सम्म प्रयोग भइरहेको विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था पत्तालगाउने उद्देश्यले यहाँ सरोकारवाला सबै पक्ष, वि.व्य.स. पदाधिकारी, प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, स्रोत व्यक्ति, वि.नि. तथा जि.शि.अ.सँग गरिएको अन्तर्क्रिया र भराइएको प्रश्नावलीको आधारमा प्राप्त हुन आएको तथ्यलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१.१ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वर्तमान स्थिति

वर्तमान समयमा अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयका कक्षा एकदेखि तीनसम्म प्रयोग गरिदै आएको विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था निम्नानुसार पाइयो :

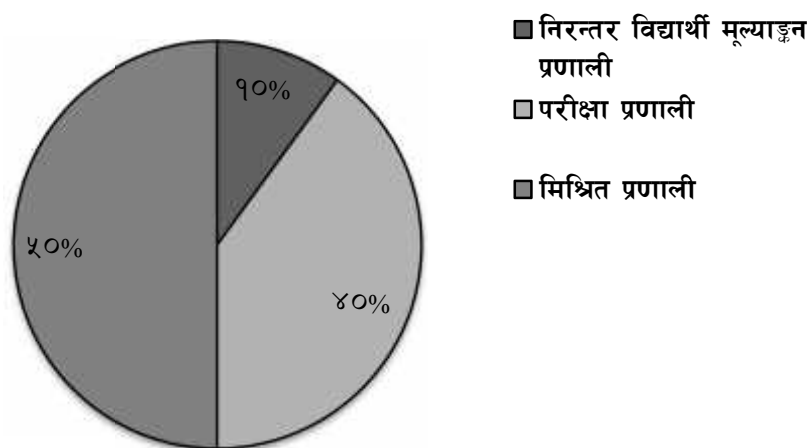
तालिका ३ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वर्तमान स्थिति

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षक संख्या	प्रतिशत
१	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली	३	१०
२	परीक्षा प्रणाली	१२	४०
३	मिश्रित (माथिका दुबै) प्रणाली	१५	५०
४	निदानात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली	×	×
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका अध्ययन गर्दा कुल संख्याको आधा प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले मिश्रित (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र परीक्षा प्रणाली) मूल्याङ्कन प्रणालीद्वारा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो, भने त्यसका अलावा शुद्ध रूपमा परीक्षा प्रणाली र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीद्वारा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने प्र.अ. तथा शिक्षकहरू पनि पाइयो । यसबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६२ ले लागू गरेको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अध्ययन क्षेत्रका सबै सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षकहरूले पूर्ण रूपमा लागू गरी विद्यार्थीको प्रगति विवरणलाई उचित रूपमा व्यवस्थापन गरेको पाइएन । टेलर (१९११) का अनुसार समय परिवर्तन सँगसँगै हरेक क्षेत्रमा आधुनिक र वैज्ञानिक व्यवस्थापन प्रणाली अपनाउनु पर्ने जस्तै शिक्षा क्षेत्रमा पनि विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न उनीहरूको हरेक क्रियाकलाप, व्यवहार र सिकाई उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्न व्यवस्थित र आधुनिक मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाई त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्नुका साथै परम्परागत आवधिक परीक्षा प्रणालीको सट्टामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्दै विद्यार्थीको प्रगति अभिलेखलाई उचित रूपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । माथिको तालिकालाई तलको वृत्तचित्रबाट अझ प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र १ : विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वर्तमान स्थिति

४.१.२ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउनुको कारण

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउने कारण के हो भन्ने प्रश्नमा वि.नि., र स्रोत व्यक्तिले निम्न उत्तर दिए :

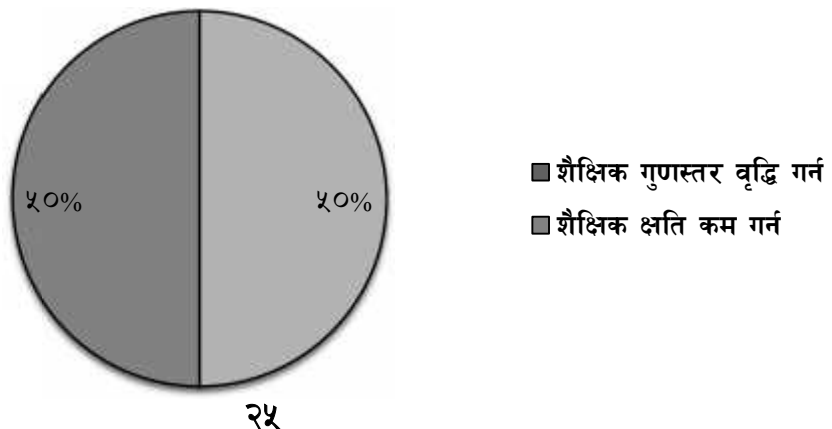
तालिका ४ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउनुको कारण

क्र.सं.	विवरण	वि.नि./स्रोत व्यक्तिको संख्या	प्रतिशत
१	शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न	१	५०
२	मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुधार गर्न	×	×
३	शैक्षिक क्षति कम गर्न	१	५०
४	कक्षा चढाउन	×	×
जम्मा		२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न किन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नै प्रयोगमा ल्याइएको हो ? भनी सोधिएको प्रश्नमा वि.नि. तथा स्रोत व्यक्ति मध्ये एक जनाले शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न भन्ने उत्तर दिए भने एकजनाले शैक्षिक क्षति कम गर्न भन्ने उत्तर प्राप्त भयो, भने जिल्ला शिक्षा अधिकारीका अनुसार पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा बालकको सर्वाङ्गीण विकास हुन मद्दत पुग्ने र कलिला बाल-बालिकालाई परीक्षाको सन्त्रासबाट मुक्त गर्दै निरन्तर सिकाई मार्फत सिकाई उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिने भएकाले प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरेको उत्तर प्राप्त भयो । टेलर (१९११) को सिद्धान्तमा उल्लेख भए भै परम्परागत रूपमा रहेको पेपर एण्ड पेन्सिल टेष्टले विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको मूल्याङ्कन गर्न नसकिने भएकाले समय परिवर्तन संगसंगै मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्दै वैज्ञानिकताको आधारमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप संचालन गर्नुका साथै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई दैनिकरूपमा प्रयोगमा ल्याउनुपर्छ । माथिको तथ्याङ्कलाई तल वृत्तचित्रमा अभि स्पष्ट पारिएको छ :

चित्र २ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउनुको कारण

४.१.३ विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अनुगमन

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अनुगमनको अवस्था यस्तो रहेको पाइयो ।

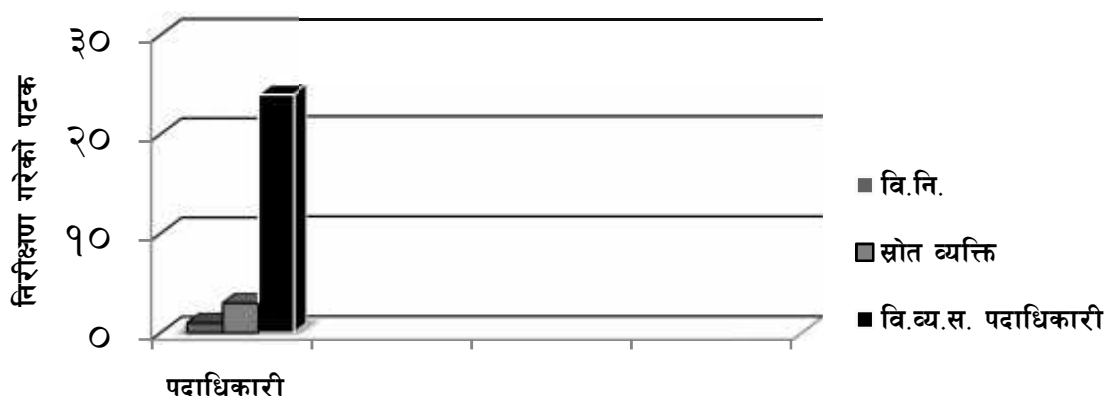
तालिका ५ : विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अनुगमन

क्र.सं.	पदाधिकारी	गत शैक्षिक वर्षमा निरीक्षण गरेको पटक	कैफियत
१	जि.शि.अ.	×	×
२	वि.नि.	१	×
३	स्रोत व्यक्ति	३	×
४	वि.व्य.स. पदाधिकारी	२४	×

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

विद्यालयहरूमा हरेक पक्षको माथिल्लो निकाय वा सरोकारवालाहरूबाट नियमित रूपमा निरीक्षण, सुपरिवेक्षण र अनुगमन गरी विद्यालयहरूमा देखिएका कठिनाईहरू वा शिक्षकहरूका समस्याहरूलाई आवश्यक सहयोग, सल्लाह र सुझाव दिनुपर्ने प्रावधान रहेता पनि जि.शि.अ.बाट विद्यालयहरूको निरीक्षण र अनुगमन गरेको पाइएन । विद्यालय निरीक्षकले कम्तिमा महिनामा एकपटक आफ्ना क्षेत्रका विद्यालयको निरीक्षण गरी प्रत्येक विद्यालयका १० प्रतिशत विद्यार्थीहरूको कार्यसञ्चयिका स्थलगत अध्ययन गरी कार्य सञ्चयिकामा रहेका विद्यार्थीको नमुना कार्यमा प्रमाणित गरी कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापन गर्दा हुने समस्यालाई समाधानका लागि शिक्षकलाई आवश्यक सल्लाह र सहयोग गर्नुपर्ने भएता पनि अध्ययन क्षेत्रको अवलोकनबाट विद्यालय निरीक्षक विद्यालयहरूमा मुश्किलले वर्षमा एकपटकमात्र विद्यालयको निरीक्षण गर्ने गरेको पाइयो । स्रोत व्यक्तिबाट वर्षमा ३ पटक सम्म विद्यालयको निरीक्षण तथा अनुगमन हुने गरेको पाइयो । त्यसैगरी वि.व्य.स. पदाधिकारीबाट भने वर्षमा २४ पटकसम्म विद्यालयनिरीक्षण र अनुगमन गर्ने गरेको पाइयो । टेलरले भने जस्तै वैज्ञानिक ढंगबाट काम हुने गरी व्यवस्थापक र कामदार बीच आत्मीय सम्बन्ध, सहयोग र सामञ्जस्यता स्थापित गर्नुपर्नेमा विद्यालयहरूमा माथिल्लो निकाय वा सरोकारवालाहरूबाट नियमित रूपमा विद्यालयको अनुगमन गरी शिक्षकहरूका समस्या वा विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याका बारेमा आवश्यक सहयोग र सल्लाह दिई शिक्षक-निरीक्षक बीच आत्मीय सम्बन्ध प्रगाढ हुने गरेको पाइएन् ।

चित्र ३ : विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अनुगमन

४.१.४ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न के गर्नुपर्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया पाइयो :

तालिका ६ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	ज्यादै धेरै	१	३.३
२	धेरै	१३	४३.४
३	सामान्य (ठिकै)	१५	५०
४	न्यून	१	३.३
जम्मा		३०	१००

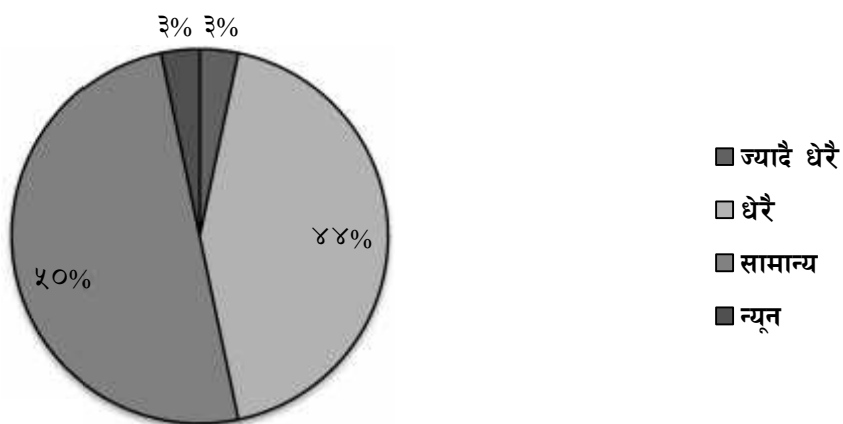
स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

अध्ययन क्षेत्रका अधिकांश प्र.अ. तथा शिक्षकहरूले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रहेको धारणा व्यक्त गरे भने केही प्र.अ. तथा शिक्षकले यसको मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता सामान्य ठानेको पनि पाइयो यसबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको विकास गर्न विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि आधुनिक र वैज्ञानिक विधि अपनाई नियमित र निरन्तर रूपमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ भन्ने मानसिकता सबै प्र.अ. तथा शिक्षकमा नभएको माथिको तथ्यबाट प्रष्ट हुन आउँछ, (वि.एफ. स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए जस्तै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रति प्र.अ. तथा शिक्षकहरूको सकारात्मक धारणाको विकास गराई यससँग सम्बन्धित अभ्यासमूलक तालिम प्रदान गरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागू गर्ने प्र.अ. तथा

शिक्षकलाई उचित पुनर्वल (पुरस्कार) को व्यवस्था गरी परम्परागत कागज-कलम परीक्षा प्रणालीको सट्टामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्नुपर्छ ।

माथिको तालिकालाई तलको वृत्तचित्रबाट अझ प्रष्ट पारिएको छ :

चित्र ४ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता

४.२ विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था

४.२.१ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको लागि परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कन साधनको प्रयोगको अवस्था

विद्यार्थी मूल्याङ्कनको लागि परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कन साधनको प्रयोगको अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका ७ : परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कन साधनको प्रयोगको अवस्था

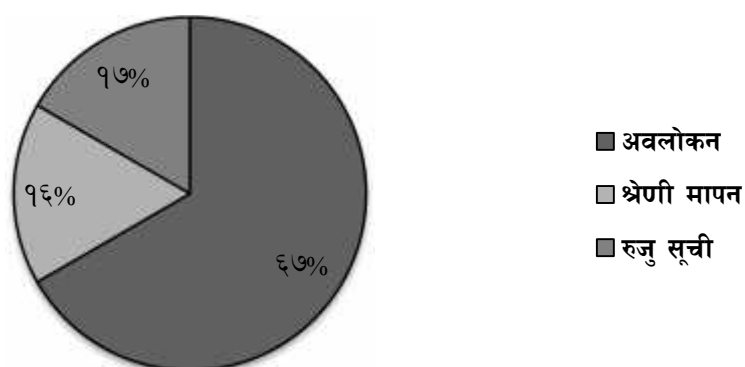
क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	अवलोकन	२०	६६.६
२	श्रेणीमापन	५	१६.७
३	रुजु सूची	५	१६.७
४	घटनावृत्त अभिलेख	×	×
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

परीक्षाले मात्र विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको मूल्याङ्कन गर्न नसकिने हुँदा परीक्षा बाहेकका अरु साधनबाट पनि विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि परीक्षा बाहेकका अन्य साधनहरुमा सबैभन्दा बढी (६६.७ प्रतिशत) प्र.अ. तथा

शिक्षकले अवलोकन विधिलाई अपनाएको पाइयो भने त्यसको अलावा केहीले भने श्रेणीमापन र रूपसूचिको पनि प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने घटनावृत्त अभिलेखलाई आजसम्म पनि प्रयोगमा ल्याउन नसकेको अध्ययनबाट प्रष्ट हुन आउँछ। यसबाट के थाहा हुन आउँछ भने विद्यालयहरुमा परीक्षालाई नै मूल्याङ्कनको प्रमुख साधनको रूपमा लिने कर परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनको रूपमा लिने र परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोग न्यून रूपमा गर्ने गरेको पाइयो। टेलर (१९११) ले भने जस्तै कामदारको कार्यदक्षताको मूल्याङ्कन वैज्ञानिक विधिद्वारा गर्नुपर्ने भने विद्यार्थीको विविध पक्षको मूल्याङ्कन कर्गर्न पनि परम्परागत परीक्षा प्रणालीको अतिरिक्त परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोग गरी विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको मूल्याङ्कन गर्नु जरुरी देखिन्छ। यसलाई वृत्तचित्रबाट पनि स्पष्ट पारिएको छ।

चित्र ५ : परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कन साधनको प्रयोगको अवस्था

४.२.२ विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनको आधार

विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन निम्नानुसार गर्ने गरेको पाइयो :

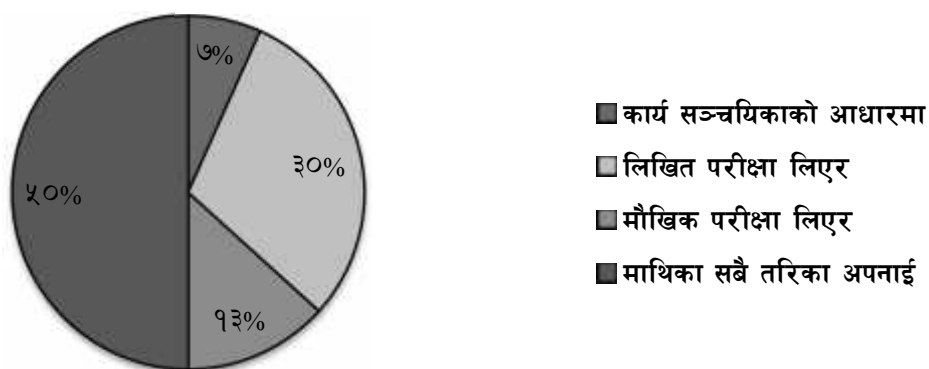
तालिका ८ : विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनको आधार

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	कार्यसञ्चयिकाको आधारमा	२	६.७
२	लिखित परीक्षा लिएर	९	३०
३	मौखिक परीक्षा लिएर	४	१३.३
४	माथिका सबै तरिका अपनाई	१५	५०
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा अध्ययन क्षेत्रका प्र.अ. तथा शिक्षकले आफ्ना विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्दा अर्थात ६.७ प्रतिशतले कार्यसञ्चयिकाको आधारमा, ३० प्रतिशतले लिखित परीक्षा लिएर १३.३ प्रतिशतले मौखिक परीक्षाका आधारमा र ५० प्रतिशत शिक्षकले विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो । जि.शि.अ., वि.नि. र स्रोत व्यक्तिको भनाई अनुसार पनि विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्न माथिका सबै तरिका उपयुक्त हुने उत्तर दिएको पाइयो । टेलर (१९९१) को भनाई जस्तै कामदारलाई काम प्रति उचित ज्याला वा पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्तै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा पनि उनीहरूको कार्य सम्पादन र क्रियाकलापको आधारमा अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यार्थीलाई हौसला वा पुरस्कृत गर्नुपर्ने र न्युन सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नेलाई पनि आवश्यक सहयोग गरी अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न तर्फ प्रेरित गर्नुपर्छ । माथिको तथ्याङ्कलाई तल वृत्तचित्रमा अभ्र प्रष्टसंग देखाइएको छ ।

चित्र ६ : विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनको आधार

४.२.३ दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था

विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा गर्ने गरेको अवस्था सम्बन्धि विवरण निम्नानुसार रहेको पाइयो :

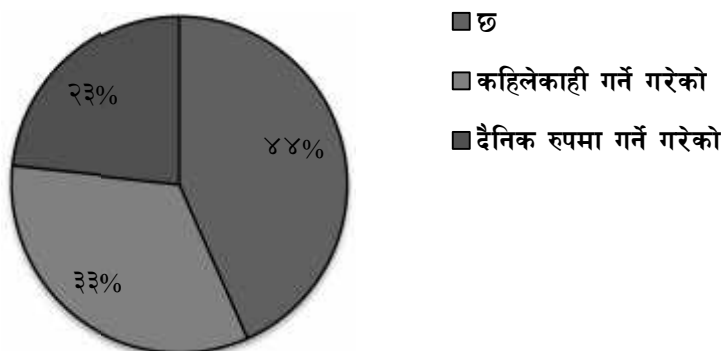
तालिका ९ : दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	वि.व्य.स.पदाधिकारी संख्या	प्रतिशत
१	छ	१३	४३.३४
२	छैन	×	×
३	कहिलेकाही गर्ने गरेको	१०	३३.३३
४	दैनिक रुपमा गर्ने गरेको	७	२३.३३
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रका सरोकारवालाहरु मध्ये वि.व्य.स. पदाधिकारीलाई उनीहरुले विद्यालय अनुगमन गरेको आधारमा विद्यालयका शिक्षकले दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाउनु भएको छ भन्ने प्रश्नमा ४३.३४ प्रतिशत उत्तरदाताले छ भन्ने उत्तर दिए भने ३३.३३ प्रतिशतले कहिलेकाही मात्र गर्ने गरेको उत्तर पाइयो । २३.३३ प्रतिशत उत्तरदाताले चाहि विद्यार्थीको मूल्याङ्कन दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा गर्ने गरेको उत्तर प्राप्त भयो । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए भै विद्यार्थीहरुलाई सहि मार्ग र सकारात्मक बानीको निर्माणका निमित्त शिक्षकले दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा उचित पुनर्बल प्रदान गरी उपयुक्त कार्यमा अभ्यस्त गराउनुपर्छ । अर्थात् विद्यार्थीको दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको मूल्याङ्कन गरी नकारात्मक कुरा हटाउँदै जाने र सकारात्मक बानी निर्माणमा उचित पुनर्बल प्रदान गरी त्यसै कार्यतर्फ विद्यार्थीलाई क्रियाशिल पार्नुपर्छ ।

चित्र ७ : दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था

४.२.४ कार्यसञ्चयिका फायलको प्रयोगको अवस्था

कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग अर्थात् कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थी अभिलेखको व्यवस्थापन निम्नानुसार गर्ने गरेको पाइयो :

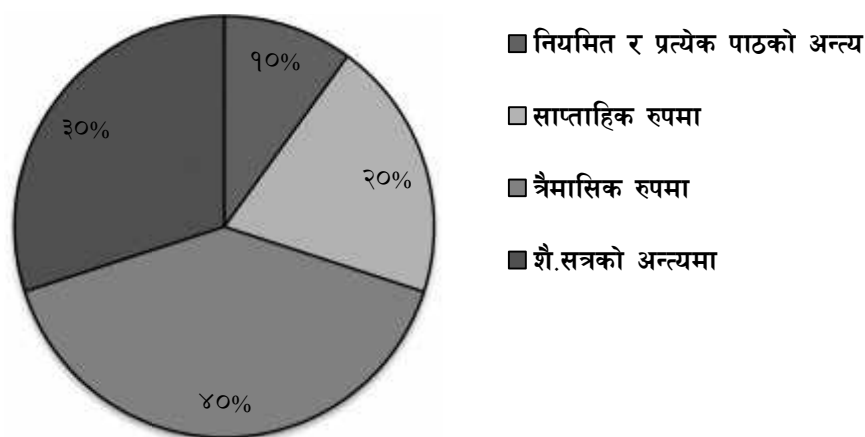
तालिका १० : कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थी अभिलेखको व्यवस्थापन

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	नियमित र प्रत्येक पाठको अन्त्य	३	१०
२	साप्ताहिक रूपमा	६	२०
३	त्रैमासिक रूपमा	१२	४०
४	शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा	९	३०
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

प्र.अ. तथा शिक्षकसँगको अर्न्तक्रिया र स्थलगत अध्ययन/अवलोकन गर्दा कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थी अभिलेखको व्यवस्थापन धेरै जसो प्र.अ. तथा शिक्षकले त्रैमासिक रुपमा मात्र चढाउने गरेको पाइयो भने, केही प्र.अ. तथा शिक्षकले भने शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा एकैचोटी विद्यार्थी प्रगति विवरण राख्ने गरेको पाइयो । त्यसको अलावा थोरै शिक्षहरूले भने नियमित वा प्रत्येक पाठको अन्त्यमा र साप्ताहिक रुपमा पनि विद्यार्थीहरूको प्रगति विवरण कार्यसञ्चयिका फायलमा राख्ने गरेको पाइयो । यसबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण पक्षको विकास गर्न उनीहरूको दैनिक व्यवहार क्रियाकलापको अवलोकन गरी त्यसको विवरण कार्यसञ्चयिका फायलमा दैनिकरुपमा चढाउनु पर्नेमा सो अनुरूपको कार्य सबै प्र.अ. तथा शिक्षकले गर्ने गरेको पाइएन । टेलर (१९९१) को भनाई भै हरेक क्रियाकलापको व्यवस्थापन गर्न वैज्ञानिक व्यवस्थापन प्रणाली अपनाउनु पर्ने

चित्र ८ : कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थी अभिलेखको व्यवस्थापन

४.३ विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको विश्लेषण

४.३.१ विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्ने उपाय

विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्न के गर्नुपर्ला भनी वि.नि. तथा स्रोत व्यक्तिलाई प्रश्न गर्दा निम्न उत्तर प्राप्त भयो :

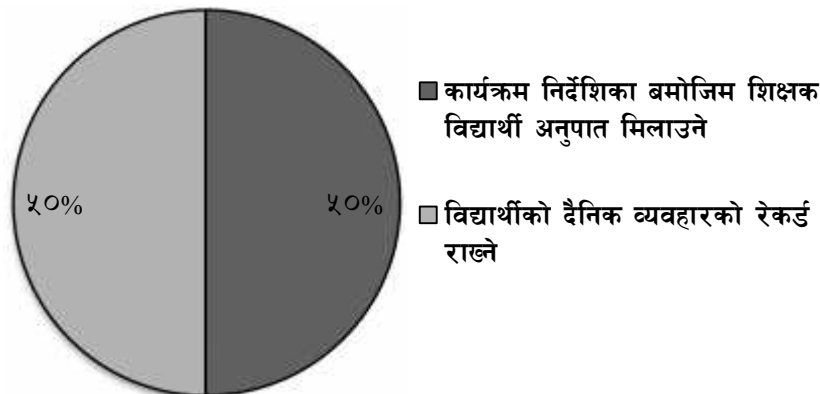
तालिका ११ : विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्ने उपाय

क्र.सं.	विवरण	वि.नि.र स्रोत व्यक्तिको संख्या	प्रतिशत
१	प्र.अ. तथा शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ	×	×
२	कार्यक्रम निर्देशिका बमोजिम शिक्षक विद्यार्थी अनुपात बनाउनुपर्छ	१	५०
३	कम विद्यार्थी भर्ना गराउने	×	×
४	विद्यार्थीको दैनिक व्यवहारको रेकर्ड राख्ने	१	५०
जम्मा		२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्ने उपायमा वि.नि. तथा स्रोत व्यक्तिको धारणामा एक जनाले कार्यक्रम निर्देशिका बमोजिम नै शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात बनाउनुपर्ने भन्ने उत्तर दिए भने एकजनाले विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्न उनीहरूको दैनिक व्यवहारको रेकर्ड राख्नुपर्ने भन्ने उत्तर दिए । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा सिकारुको प्रतिक्रिया हेरी उचित पुनर्वल प्रदान गरे जस्तै विद्यार्थीको पनि उनीहरूले दैनिकरूपमा प्रस्तुत गर्ने व्यवहारको आधारमा नियमित र निरन्तर रूपमा पुनर्वल दिई हरेक क्रियाकलापको रेकर्ड राख्ने परिपाटीको विकास गर्नुपर्छ ।

चित्र ९ : विद्यार्थीको सहज मूल्याङ्कन गर्ने उपाय

४.३.२ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने उपाय

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न के गर्नुपर्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको प्रतिक्रिया प्राप्त भयो :

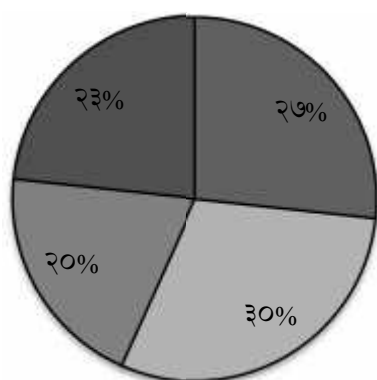
तालिका १२ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने उपाय

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ	८	२६.७
२	ठोस नीति ल्याई देशव्यापी रूपमा लागू गर्नुपर्छ	९	३०
३	भौतिक सुविधा बढाउनुपर्छ	६	२०
४	परीक्षा प्रणालीलाई पूर्णतया खारेज गर्नुपर्छ	७	२३.३
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नका लागि यससँग सम्बन्धित प्रष्ट नीति बनाई विद्यालयहरूमा यस मूल्याङ्कन प्रणालीको सहज प्रयोगका निम्ति उपयुक्त र पर्याप्त भौतिक स्रोत र साधनको व्यवस्था गरी यसको प्रयोग सम्बन्धि प्रभावकारी र अभ्यासमूलक शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने राय अधिकांश प्र.अ. तथा शिक्षकहरूको रहेको पाइयो भने, त्यसका साथै परम्परागत रूपमा चल्दै आएको परीक्षा प्रणालीलाई खारेज गर्दै राष्ट्रव्यापी रूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुपर्छ भन्ने धारणा पनि केही प्र.अ. तथा शिक्षकहरूको रहेको पाइयो । त्यसैले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नका लागि यससँग सम्बन्धित पूर्वाधारहरूको उचित व्यवस्था गरेरमात्र लागू गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ । टेलर (१९९१) ले भनेजस्तै कामदारहरूलाई उचित तालिमको व्यवस्था गरी दक्षतापूर्वक कार्य गर्न लगाए जस्तै प्र.अ. तथा शिक्षकलाई पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित प्रभावकारी र अभ्यासमूलक तालिमको व्यवस्था गरी यसको प्रभावकारी प्रयोगका निम्ति सहज वातावरणको सृजना गर्नुपर्दछ । माथिको तालिकालाई तल वृत्तचित्रमा अझ प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र १० : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने उपाय

- शिक्षक तालिमको व्यवस्था
- देश व्यापी रूपमा ठोस नीति लागू गर्ने
- भौतिक सुविधा बढाउनुपर्छ
- परीक्षा प्रणाली पूर्ण रूपमा खारेज गर्नुपर्छ

४.३.३ विद्यालयमा उदार कक्षोन्नती लागू गरेको अवस्था

अध्ययन क्षेत्रमा विद्यालयहरूमा उदार कक्षोन्नती लागू गरेको अवस्था निम्नानुसार पाइयो :

तालिका १३ : विद्यालयमा उदार कक्षोन्नती लागू गरेको अवस्था

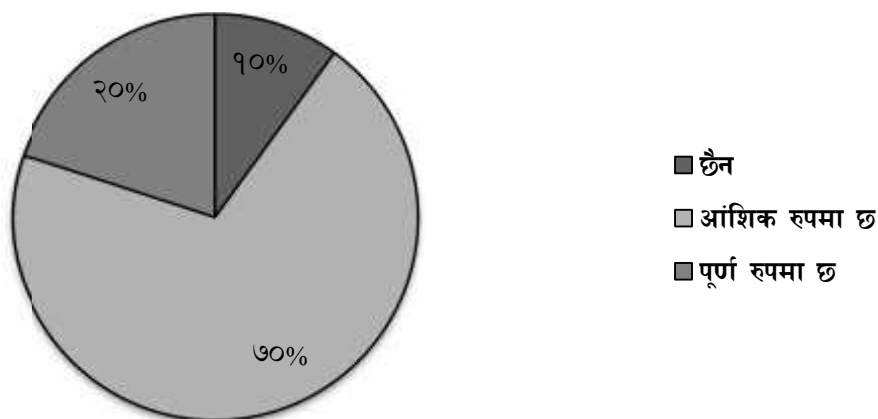
क्र.सं.	विवरण	विद्यालयको संख्या	प्रतिशत
१	छैन	१	१०
२	आंशिक रूपमा छ	७	७०
३	पूर्ण रूपमा छ	२	२०
जम्मा		१०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६२ मा सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा उदार कक्षोन्नती लागू गर्नुपर्ने प्रावधान रहेता पनि अध्ययन क्षेत्रका २० प्रतिशत विद्यालयहरूले मात्र उदार कक्षोन्नती नीतिलाई पूर्णतया लागू गरेको पाइयो । ७० प्रतिशत विद्यालयहरूमा भने उदार कक्षोन्नती नीतिलाई आंशिक रूपमा लागू गरेको भेटियो । त्यसैगरी १० प्रतिशत विद्यालयमा उदार कक्षोन्नती नीतिलाई लागू नगरेको पाइयो । टेलर (१९९१) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तमा उल्लेख भए भौ आवश्यकता अनुसार मूल्याङ्कन प्रणालीमा पुग्न क्रमशः सुधार गर्दै लानुपर्छ । विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउने अर्थात उदार कक्षोन्नती नीतिको व्यवस्था गर्नुपर्छ, जसले गर्दा परम्परागत परीक्षा प्रणालीको सन्त्रासबाट विद्यार्थीहरू मुक्त हुने र शैक्षिक क्षति न्युनिकरण हुन जान्छ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई तलको वृत्तचित्रमा अभ्र प्रष्ट पारिएको छ :

चित्र ११ : विद्यालयमा उदार कक्षोन्नती लागू गरेको अवस्था

४.३.४ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग सम्बन्धि तालिम लिएको अवस्था

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगसँग सम्बन्धित तालिम लिएको अवस्था निम्नानुसार पाइयो :

तालिका १४ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग सम्बन्धि तालिम लिएको अवस्था

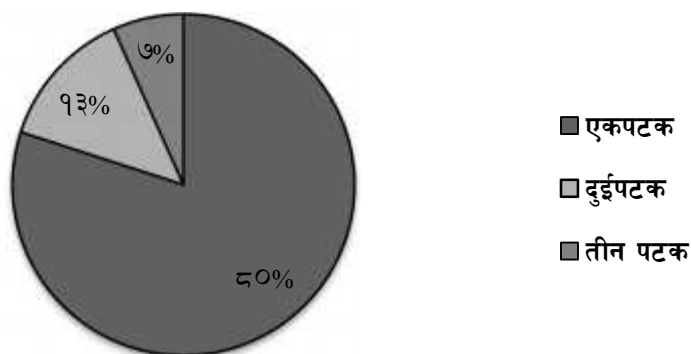
क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	एकपटक	२४	८०
२	दुईपटक	४	१३.३
३	तीनपटक	२	६.७
४	तीनपटक भन्दा बढी	×	×
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

८० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर मूल्याङ्कन सँगै सम्बन्धित तालिम वर्षमा एक पटक मात्र लिएको पाइयो । १३.३ प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले वर्षमा दुईपटक तालिम तीनपटक सम्म तालिम लिएको पाइयो । माथिको तथ्यबाट के जानकारी हुन आउँछ भने अधिकांश शिक्षकले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगसँग सम्बन्धित तालिम वर्षमा एकपटक मात्र लिएको र तालिममा सिकेका कुराहरुलाई पनि पूर्णतया व्यवहारमा वा प्रयोगमा ल्याउने नगरेको स्थलगत अध्ययनबाट प्रष्ट हुन आउँछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सम्बन्धित नियमित र प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता भएको अधिकांश प्र.अ. तथा शिक्षकको भनाई रहेको पाइयो । टेलर (१९९१) ले भने भैं

कामदारलाई दक्षतापूर्वक कार्य गराउनका लागि आवश्यक तालिमका व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्तै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी प्रयोग र त्यसलाई उचित व्यवस्थापन गर्नका लागि प्र.अ तथा शिक्षकका लागि प्रभावकारी र नियमित रूपमा शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

चित्र १२ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग सम्बन्धि तालिम लिएको अवस्था

४.३.५ कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन

विद्यार्थी अभिलेखको लागि कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन निम्नानुसार गर्ने गरेको पाइयो :

तालिका १५ : कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन

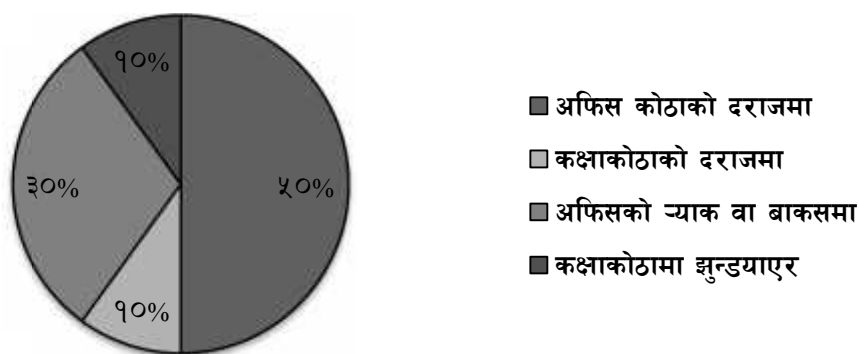
क्र.सं.	विवरण	विद्यालयको संख्या	प्रतिशत
१	अफिस कोठाको दराजमा	५	५०
२	कक्षाकोठाको दराजमा	१	१०
३	अफिसको च्याक वा बाकसमा	३	३०
४	कक्षा कोठामा भुन्डियाएर	१	१०
जम्मा		१०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

विद्यार्थी अभिलेखको लागि कार्यसञ्चयिका फायललाई आधा प्रतिशत विद्यालयहरूले अफिस कोठाको दराजमा राख्ने गरेको पाइयो भने त्यसका अलावा अफिसको च्याक वा बाकसमा राख्ने विद्यालयहरू पनि पाइयो । कार्यसञ्चयिका फायललाई कक्षाकोठाको दराजमा राख्ने विद्यालयको संख्या भने ज्यादै न्यून पाइयो । कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थीको दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि प्रगतिको अभिलेख राख्नुपर्ने र उक्त कार्यसञ्चयिकामा दैनिक र नियमित रूपमा प्रयोगमा ल्याउनका निम्ति उक्त कार्यसञ्चयिका फायललाई राख्न प्रत्येक कक्षाकोठामा एउटा दराजको व्यवस्था हुन

जरूरी हुन्छ । तर अध्ययन क्षेत्रमा सो बमोजिमको कार्य नभएको पाइयो । टेलर (१९११) ले वैज्ञानिक तवरले कार्यको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् भने विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि पनि उचित रूपमा व्यवस्थित तरीकाले अभिलेख दुरुस्त राख्न उपयुक्त रेकर्ड फायलहरूको निर्माण गरी तिनीहरूको समुचित व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्छ ।

चित्र १३ : कार्यसञ्चयिका फायलको व्यवस्थापन

४.४ निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको विश्लेषण

४.४.१ प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को सिकाई उपलब्धिको स्थिति

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको अवस्था पहिचान गर्न नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू हुनु पूर्व र लागू भएपछिको औषत सिकाई उपलब्धिको अवस्था शैक्षिक सत्र २०६१/०६२ र २०६५/०६६ मा निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका १६ : प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को सिकाई उपलब्धिको स्थिति

क्र.सं.	शैक्षिक सत्र	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
१	२०६१/०६२	३८	४१	४५
२	२०६५/०६६	४४	४९	५६

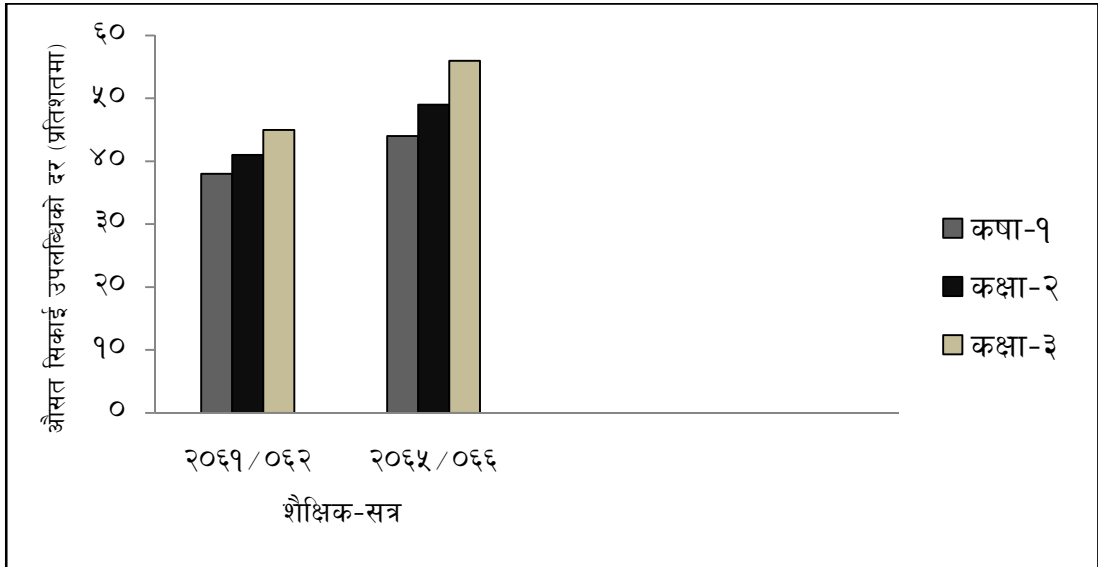
स्रोत: विद्यालय अभिलेख (२०६१-०६६)

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू हुनु पूर्व अर्थात शैक्षिक-सत्र २०६१/०६२ मा कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको औसत सिकाई उपलब्धिदर ३८ प्रतिशत, कक्षा २ को ४१ प्रतिशत र कक्षा ३ को ४५ प्रतिशत रहेकोमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएको पछिल्लो शैक्षिक-सत्र, २०६५/०६६ मा कक्षा १ को सिकाई उपलब्धि दरमा बृद्धि भई ४४ प्रतिशत, कक्षा २ को ४९ प्रतिशत र

कक्षा ३ को ५६ प्रतिशत हुन पुगेको छ । त्यसैले पनि विगतको तुलनामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपछि सिकाई उपलब्धि दरमा क्रमशः सुधार हुदै आएको पाइयो, जसलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालिको सकारात्मक प्रभावको रूपमा लिन सकिन्छ । टेलर (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तमा उल्लेख भए भै कामदारलाई अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्ने गरी कार्यप्रति प्रेरित गरे जस्तै विद्यार्थीहरूलाई पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको माध्यमद्वारा अधिकतम सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने ढंगले परिचालन गरी बढि राम्रो गर्नेलाई बढि अंक पाउने र छिटो र सही सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नेलाई पुरस्कार र कक्षा चढाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।

यसलाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

चित्र १४ : प्राथमिक तह (कक्षा १-३) को सिकाई उपलब्धिको स्थिति

४.४.२ विद्यार्थी नियमितताको विवरण

अध्ययन क्षेत्रका नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूका विद्यार्थी नियमितताको स्थिति निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका १७ : विद्यार्थी नियमितताको विवरण

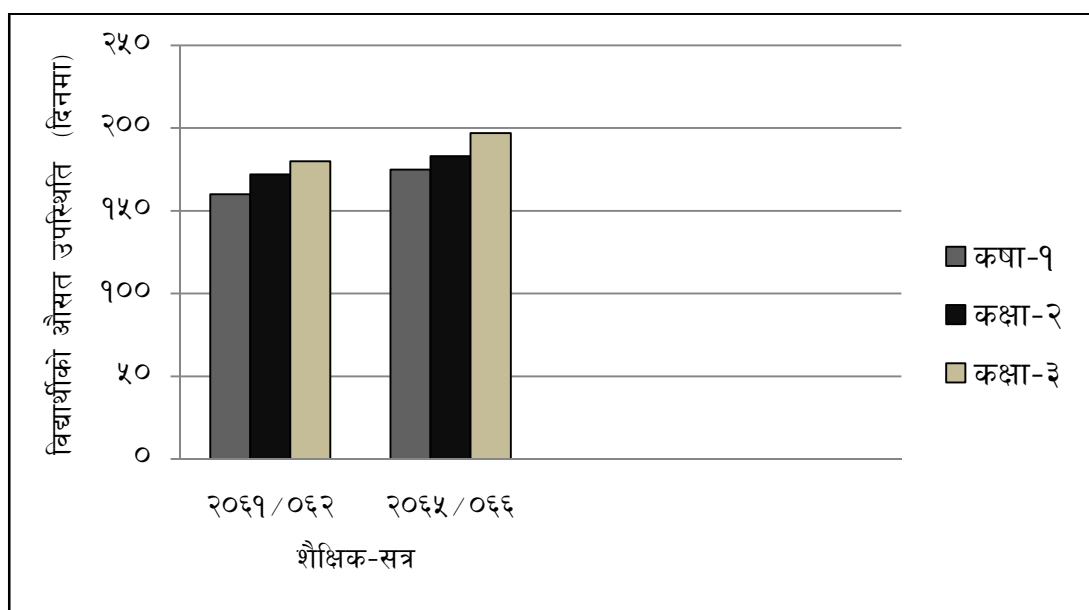
क्र.सं.	कक्षा	शैक्षिक सत्र २०६९/०७० को औसत उपस्थिति	शैक्षिक सत्र २०७५/०७६ को औसत उपस्थिति
१	१	१६० दिन	१७५ दिन
२	२	१७२ दिन	१८३ दिन
३	३	१८० दिन	१९७ दिन

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६९-२०७६

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा अध्ययन क्षेत्रमा शैक्षिक-सत्र, २०६१/०६२ मा विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा औसत उपस्थिति वा नियमितता कक्षा १, २, र ३ मा क्रमशः १६०, १७२ र १८० दिन रहेकोमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपछि अर्थात शैक्षिक-सत्र २०६५/०६६ मा आएर विद्यार्थीको औसत उपस्थिति कक्षा १, २ र ३ मा क्रमशः १७५, १८३ र १९७ पुगेको छ । यसलाई सुधारात्मक पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए भैं प्राणीहरूलाई सकारात्मक व्यवहारको बोनोटका निमित्त उचित पुनर्बलको व्यवस्था गर्नुपर्ने भए जस्तै विद्यालयहरूमा पनि विद्यार्थीहरूको नियमितता बढाउन उनीहरूलाई उचित पुनर्बल वा पुरस्कार जस्तै : चकलेट, टिफिन दिइ विद्यालयमा विद्यार्थीको उपस्थिति बढाउन सकिन्छ, जसको प्रत्यक्ष प्रभाव सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा पर्न जान्छ ।

माथिको तालिकालाई अझ स्पष्ट पार्नको लागि स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ :

चित्र १५ : विद्यार्थी नियमितताको विवरण

४.४.३ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव प्रतिको धारणा

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा कस्तो प्रभाव पार्दछ भन्ने प्रश्नमा प्र.अ./शिक्षक तथा वि.व्य.स.पदाधिकारीको धारणा निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका १८ : निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न पार्ने प्रभाव प्रतिको धारणा

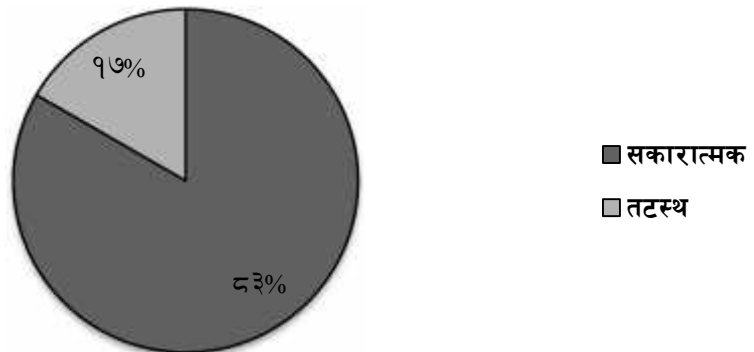
क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या/वि.व्य.स. पदाधिकारी	प्रतिशत
१	सकारात्मक	५०	८३.३४
२	नकारात्मक	×	×
३	तटस्थ	१०	१६.६६
जम्मा		६०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकाको अध्ययन गर्दा अधिकांश उत्तरदाताले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने धारणा राखेको पाइयो भने केही उत्तरदाताले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा तटस्थ प्रभाव पार्ने धारणा पनि व्यक्त गरेको पाइयो । यसरी निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा तटस्थ प्रभाव पार्दछ भन्ने उत्तरदाताहरूमा वि.व्य.स. पदाधिकारीहरू रहेको पाइयो । यसबाट यो थाहा हुन आउछ भने अभिभावक वा वि.व्य.स. पदाधिकारीहरूलाई निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको बारेमा जानकारी नभएको भन्ने कुरा बुझिन्छ । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए भै निरन्तर मूल्याङ्कन मार्फत विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरी उचित पुनर्बल दिन सक्दा त्यसले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई तल वृत्तचित्रमा अझ प्रष्ट पारिएको छ :

चित्र १६ : निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न पार्ने प्रभाव प्रतिको धारणा

४.४.४ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा पुऱ्याएको सहयोग प्रतिको धारणा

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा पुऱ्याउने सहयोग प्रतिको धारणा निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका १९ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा पुऱ्याएको सहयोग प्रतिको धारणा

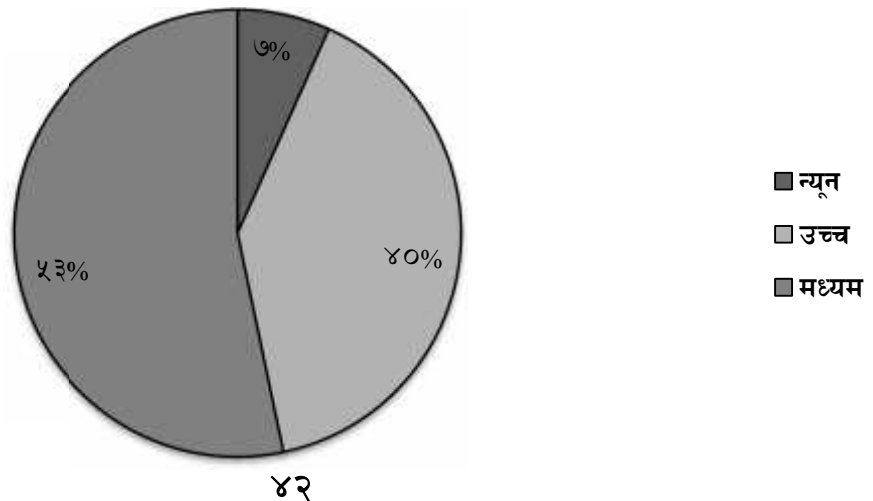
क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	न्यून	२	६.७
२	उच्च	१२	४०
३	मध्यम	१६	५३.३
४	सहयोग गर्दैन	×	×
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

६.७ प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने न्यून सहयोग गर्दछ, भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने ४० प्रतिशत प्र.अ तथा शिक्षकले उच्च सहयोग पुऱ्याउने धारणा राखे भने ५३.३ प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले मध्यम सहयोग गर्न धारणा व्यक्त गरेको पाइयो । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए भैं शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा विद्यार्थीहरुलाई उनीहरुको क्रियाकलाप वा प्रतिक्रियाको आधारमा उचित पुनर्बल प्रदान गरी शिक्षण सिकाई सरलबाट जटिलतिर निरन्तर अभ्यास गराउन सक्दा उच्चतम सिकाई उपलब्धि हासिल गराउन सकिन्छ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई तलको वृत्तचित्रबाट अझ स्पष्ट पारिएको छ :

चित्र १७ : निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न पुऱ्याएको सहयोग प्रतिको धारणा

४.४.५ कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको

मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था ।

कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धिको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका २० : कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धिको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था

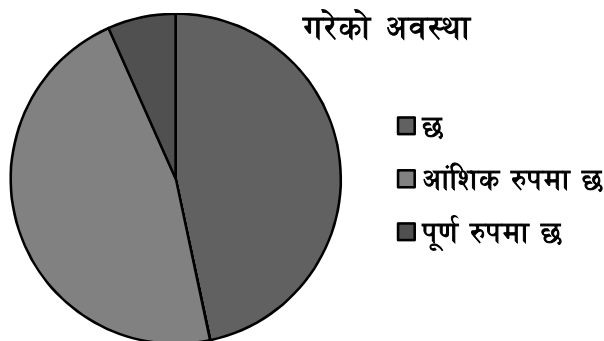
क्र.स.	विवरण	प्र.अ शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	छ	१४	४६.७
२	छैन	×	×
३	आंशिक रूपमा छ	१३	४३.३
४	पूर्ण रूपमा छ	३	१०
जम्मा		३०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण गर्दा आधा प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले मात्र कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो भने आंशिक रूपमा मात्र कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्ने प्र.अ. तथा शिक्षकको संख्या पनि धेरै नै पाइयो । त्यसैले सबै विद्यालयहरूले पाठ्यक्रममा उल्लेख भए भै कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था पाइएन । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा भै कक्षा शिक्षणको क्रममा अध्ययन कार्यमा पटकै मन नलगाउने र अति न्युन सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यार्थीहरूलाई पनि कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने गरी सकारात्मक पुनर्बल प्रदान गर्दै शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सहभागि गराउँदै एकपछि अर्को सिकाई उपलब्धि हासिल गराउन सक्षम हुने गरी प्रशस्त अभ्यास गराई उचित पृष्ठपोषण र पुनर्बल प्रदान गर्नुपर्दछ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई तलको वृत्तचित्रबाट अझ स्पष्ट पारिएको छ :

चित्र १८ : कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धिको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको अवस्था

४.५ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागू गर्दा देखिएका समस्याहरू

४.५.१ विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू

विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरूमा विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोत व्यक्तिको अनुभवमा निम्नानुसार रहेको पाइयो :

तालिका २१ : विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागू गर्दा देखिएका समस्याहरू

क्र.सं.	विवरण	वि.नि./स्रोत व्यक्तिको संख्या	प्रतिशत
१	प्रभावकारी तालिमको अभाव	×	×
२	आर्थिक अभाव	×	×
३	समय अभाव	×	×
४	मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको अभिन्न अंगको रूपमा नलिनु	२	१००
जम्मा		२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

वर्तमान समयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा कस्ता कठिनाईहरू देखिएका छन् भनी सरोकारवाला पक्षहरू मध्ये वि.नि. तथा स्रोत व्यक्तिका अनुसार विद्यालयका शिक्षकहरूले मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको अभिन्न अंगको रूपमा नलिनु प्रमुख समस्या रहेको बताए । स्किनर (१९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाई सिद्धान्तमा उल्लेख भए भैं सिकारुहरूलाई उसको प्रतिक्रिया हेरी उचित पुनर्बल र पृष्ठपोषण दिनुपर्ने जस्तै शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप संचालन गर्दा पनि शिक्षकले मूल्याङ्कनलाई शिक्षण किसाई क्रियाकलापको अभिन्न अंगको रूपमा लिई विद्यार्थीको हरेक क्रियाकलाप, प्रतिक्रियाको निरन्तर मूल्याङ्कन गरी उचित पुनर्बल र पृष्ठपोषण दिने गर्नुपर्दछ ।

४.५.२ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्दा कठिनाईको अवस्था

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्दाको कठिनाईको अवस्था यस्तो पाइयो :

तालिका २२ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्दा कठिनाईको अवस्था

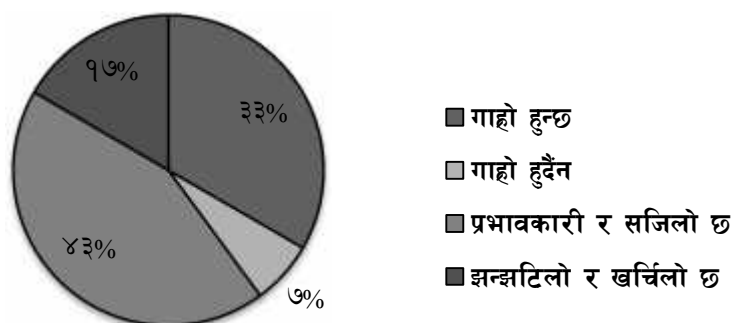
क्र.सं.	विवरण	प्र.अ./शिक्षकको संख्या	प्रतिशत
१	गाह्रो हुन्छ	१०	३३.३
२	गाह्रो हुदैन	२	६.६
३	प्रभावकारी र सजिलो छ ।	१३	४३.४
४	भन्झटिलो र खर्चिलो छ	५	१६.७
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

परम्परागत रूपमा चल्दै आएको परीक्षा प्रणालीको प्रयोग गर्दा समय र खर्च बढी लाग्ने र बाल-बालिकाहरुको सर्वाङ्गीण पक्षको सही मूल्याङ्कन पनि नहुने हुँदा वर्तमान समयमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गरेता पनि विविध कारणले यो मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्न गाह्रो भएको कुरा प्र.अ. तथा शिक्षकबाट सुन्नमा आएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कठिनाईको अवस्थालाई हेर्दा आधा प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी र राम्रो छ भन्ने बताए भने आधा प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले यसको प्रयोग र व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित उचित तालिम र अभिलेख फायलको अभावमा यो मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्न झन्झटिलो र खर्चिलो हुने बताए । त्यसैले टेलर (१९९१) ले भने भैं वैज्ञानिक ढङ्गले कार्य गर्ने गरी प्र.अ तथा शिक्षकलाई यस मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सम्बन्धित प्रभावकारी तालिम, अभिमुखीकरण दिनुका साथै विद्यार्थीको अभिलेखलाई व्यवस्थित रूपमा राख्न उपयुक्त खालका अभिलेख फायल र मानाङ्क विद्यालयमा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ । यसका साथै माथिल्लो निकायबाट निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गर्दाका समस्या तथा कठिनाई हरुमा आवश्यक सहयोग सल्लाह र सुझाव दिदै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने वा यसको प्रयोग गर्ने प्र.अ. तथा शिक्षकहरुलाई हौसला र पुरस्कृत गर्न सक्दा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग गर्ने प्र.अ.तथा शिक्षकहरुको संख्या बढ्ने देखिन्छ । माथिको तथ्यलाई तल वृत्तचित्रमा अभि प्रष्ट पारिएको छ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई तलको वृत्तचित्रमा अभि प्रष्ट पारिएको छ :

चित्र १९ : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोग गर्दा कठिनाईको अवस्था

४.५.३ वर्तमान समयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउँदाका समस्याहरू

वर्तमान समयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउँदाका समस्याहरूलाई स्थलगत अध्ययन अनुसन्धानका आधारमा र सरोकारवालाहरूको भनाई अनुसार निम्नानुसारका समस्या रहेको पाइयो :

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित प्रभावकारी शिक्षक तालिमको अभाव, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न समय र आर्थिक अभाव, परम्परागत परीक्षा प्रणाली बाधक रहनु, उचित र वैज्ञानिक अभिलेख फायलहरू उपलब्ध नहुनु, उचित भौतिक सुविधा र स्रोत-साधन विद्यालयमा पर्याप्त नहुनु, शिक्षकका लागि बढी पाठ्यभार हुनु, दैनिक रूपमा प्रयोगमा ल्याउन भन्कटिलो हुने, माथिल्लो निकायबाट नियमित निरीक्षण नहुनु, जि.शि.का. र स्रोतकेन्द्रबाट निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने कुरामा प्रष्ट निर्देशन र आवश्यक सल्लाह नदिनु ।

विभिन्न राजनैतिक दल तथा विभिन्न संगठनहरूले गर्ने गरेका बन्द-हडताल जस्ता कुराहरूले विद्यालयहरूमा नियमित रूपमा पठ्ठन-पाठ्ठन नहुनु, शिक्षक-विद्यार्थीको नियमितता कम हुनु । सदियों देखि चल्दै आएको परीक्षा प्रणालीलाई त्याग्न सरोकारवाला सबै पक्ष तयार नहुनु अथवा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको बारेमा परम्परागत चिन्तन हावी रहनु । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरे नगरेको केन्द्रिय, क्षेत्रिय, जि.शि.का. र वि.नि. समेतबाट उचित अनुगमन र निरीक्षण नहुनु र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरेका विद्यालयहरूलाई पनि उचित प्रोत्साहन र पुरस्कृत नगर्नु ।

४.६ विद्यार्थीसँग गरिएको छलफल तथा भराइएको प्रश्नवालीको आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण

प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरू मध्ये नमूना छनौटमा परेका विद्यार्थीहरूलाई वर्तमान समयमा तिमीहरूको मूल्याङ्कन सर/मिसले कसरी गर्नुहुन्छ, भन्ने प्रश्नमा ७० प्रतिशत विद्यार्थीले परीक्षा लिएर गर्नुहुन्छ भन्ने उत्तर दिए भने १५ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षाकार्य र गृहकार्यको आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने गरेको बताए । १० प्रतिशत विद्यार्थीले दैनिक क्रियाकलाप व्यवहार अवलोकनको आधारमा गर्ने गरेको बताए भने ५ प्रतिशतले भने माथिका सबै तरिका अपनाई मूल्याङ्कन गर्ने गरेको बताए ।

त्यसैगरी अहिले तिमीहरूको मूल्याङ्कन कहिले/कहिले गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नमा ६० प्रतिशत विद्यार्थीले दैनिक रूपमा गर्ने गरेको बताए भने ३० प्रतिशतले ३/३ महिनामा गर्ने गरेको बताए । १० प्रतिशतले भने प्रत्येक पाठको अन्त्यमा गर्ने गरेको बताए । तिमीहरूले सर/मिसले दिएको कक्षाकार्य र गृहकार्य कत्तिको गर्ने गरेका छौं भन्ने प्रश्नमा ६५ प्रतिशत विद्यार्थीले नियमित र दैनिक गर्ने गरेका बताए भने १५ प्रतिशत विद्यार्थीले कहिलेकाही मात्र गर्ने गरेको बताए । १० प्रतिशत विद्यार्थीले भने फुर्सदको समयमा मात्र गर्ने गरेको बताए ।

त्यसैगरी कक्षाकार्य र गृहकार्य सर/मिसले गरे/नगरेको जाँच्नु हुन्छ कि हुदैन भन्ने प्रश्नमा ८० प्रतिशत विद्यार्थीले दैनिकरूपमा जाच्ने गरेको बताए भने, १५ प्रतिशत विद्यार्थीले कहिलेकाहीमात्र जाच्नु हुन्छ भन्ने उत्तर दिए भने ५ प्रतिशतले जाच्नु हुदैन भन्ने उत्तर दिए । तिमीहरूलाई परीक्षा प्रणाली कि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली राम्रो लाग्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ५० प्रतिशत विद्यार्थीले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली राम्रो लागेको बताए भने ३० प्रतिशतले परीक्षा प्रणाली नै राम्रो लाग्ने बताए । २० प्रतिशत विद्यार्थीले भने निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र परीक्षा प्रणाली दुवै उपयुक्त हुने प्रतिक्रिया दिए ।

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभाव

५.१ प्राप्ति

यस अध्ययनबाट प्राप्त हुन आएका मुख्य-मुख्य प्राप्तिहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :
अध्ययन क्षेत्रमा प्राथमिक तह (कक्षा, १-३) का विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न ५० प्रतिशत प्र.अ. तथा मिश्रित (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र परीक्षा प्रणाली) मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाउने गरेको पाइयो भने, १० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अबलम्बन गरेको पाइयो । मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुधार गर्दै प्राथमिक तहका विद्यार्थीलाई परीक्षाको सन्त्रासबाट मुक्त पार्दै वर्तमान अवस्थामा रहेको शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनिकरण गर्दै शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अबलम्बन गरेको पाइयो । विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरे/नगरेको जिल्ला शिक्षा अधिकारी र विद्यालय निरीक्षकबाट अनुगमन र निरीक्षण गर्ने गरेको पाइएन् । अधिकांश उत्तरदाताले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रहेको धारणा व्यक्त गरे ।

परीक्षा बाहेकका मूल्याङ्कनका साधनहरू ६६.७ प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले अवलोकन विधिलाई अपनाउने गरेको पाइयो भने ५० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन कार्यसञ्चयिका, लिखित परीक्षा र मौखिक परीक्षाको आधारमा गर्ने गरेको पाइयो । ४० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले कार्यसञ्चयिका फायलमा विद्यार्थीको अभिलेख त्रैमासिक रूपमा राख्ने गरेको पाइयो भने नियमित र दैनिक रूपमा विद्यार्थी अभिलेख १० प्रतिशतले मात्र राख्ने गरेको पाइयो । २३.३३ प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले मात्र दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न शिक्षकलाई तालिम दिनुका साथै यस मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सम्बन्धित ठोस नीति ल्याई देशव्यापीरूपमा कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने धारणा उल्लेख्य रहेको पाइयो । ७० प्रतिशत विद्यालयहरूले उदार कक्षोन्नती नीतिलाई आंशिकरूपमा मात्र लागू गरेको पाइयो भने २० प्रतिशत विद्यालयले मात्र पूर्णरूपमा उदार कक्षोन्नती नीतिलाई लागू गरेको पाइयो । कार्यसञ्चयिका फायललाई ५० प्रतिशत विद्यालयले अफिसकोठाको दराज, ३० प्रतिशतले अफिसको च्याक वा बाकसमा र १०/१० प्रतिशत विद्यालयले मात्र कक्षाकोठाको दराजमा र कक्षाकोठामा भण्डारण राख्ने

गरेको पाइयो । ८० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीसँग सम्बन्धित तालिम वर्षमा एकपटकमात्र लिएको पाइयो ।

प्राथमिक तहको कक्षा १, २, ३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू हुनु पूर्व शैक्षिक-सत्र २०६१/०६२ मा सिकाई उपलब्धिको दर क्रमशः ३८, ४१ र ४५ प्रतिशत रहेकोमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भए पश्चात् शैक्षिक-सत्र २०६५/०६६ मा आइपुग्दा सिकाई उपलब्धिमा वृद्धि भई कक्षा १, २, ३ मा क्रमशः ४४, ४९ र ५६ प्रतिशत पुगेको पाइयो । त्यसैगरी विद्यार्थी नियमितताको अवस्थालाई हेर्दा पनि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू हुनु पूर्व अर्थात् शैक्षिक-सत्र २०६१/०६२ मा प्राथमिक तहको कक्षा १, २, ३ मा विद्यार्थी नियमितता एक शैक्षिक-सत्रमा क्रमशः १६०, १७२ र १८० दिन थियो भने शैक्षिक-सत्र २०६५/०६६ मा आएर कक्षा १, २, ३ मा विद्यार्थी नियमिततामा वृद्धि भई एक शैक्षिक-सत्रमा १७५, १८३ र १९७ दिन पुगेको पाइयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अधिकांश सरोकारवालाहरूले सकारात्मक रूपमा लिएको पाइयो भने निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ भन्ने धारणामा धेरैको सहमत रहेको पाइयो भने पूर्णरूपमा कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएन् ।

शिक्षकले विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा नलिनु पनि विद्यार्थी मूल्याङ्कन देखिएको एउटा समस्या हो । ५० प्रतिशत प्र.अ. तथा शिक्षकले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी र सजिलो छ भन्ने उत्तर दिए भने ५० प्रतिशतले गाह्रो र भन्कटिलो छ भन्ने उत्तर दिए । वर्तमान समयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा ल्याउँदाका समस्याहरूमा क्रमशः शिक्षक तालिमको अभाव, समयभाव, उपयुक्त रेकर्ड फायलको अभाव, भन्कटिलो प्रणाली, परीक्षा प्रणाली बाधक, उचित अनुगमन र निरीक्षणको अभाव, माथिल्लो निकायवाट यससँग सम्बन्धित प्रष्ट नीति र निर्देशनको अभाव आदि रहेको पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

यस अध्ययनबाट प्राप्त हुन आएका निष्कर्षहरु यसप्रकार रहेका छन् :

अध्ययन क्षेत्रमा प्राथमिक तहको कक्षा १-३ सम्मका विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न पूर्णरूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अवलम्बन गरेको पाइएन । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रति अभिभावक, प्र.अ., तथा शिक्षकहरुको धारणा सकारात्मक रहेको छ । विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन सबै विद्यालयले उपयुक्त तवरले गर्ने गरेका छैनन् । जिल्ला शिक्षा कार्यालय, विद्यालय निरीक्षक र स्रोत व्यक्तिबाट प्रभावकारीरूपमा नियमित अनुगमन र सुपरिवेक्षण गरी आवश्यक सल्लाह-सुझाव र सहयोग दिने गरेको पाइएन । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न शिक्षक तालिम आवश्यक देखियो । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गरेका विद्यालयका प्र.अ.तथा शिक्षकले लागू नगर्ने विद्यालयहरुलाई पनि लागू गर्नका लागि आवश्यक सहयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी र सजिलो छ भन्ने धारणा प्र.अ. तथा शिक्षकबाट आएको हुदाँ यसलाई उपयुक्त तवरले लागू गर्नका लागि विद्यालयमा भौतिक स्रोत, साधन बढाउँदै उपयुक्त अभिलेख फायलहरु निर्माण गरी, शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात कार्यक्रम निर्देशिका बमोजिम नै (१:३०) बनाई सरोकारवाला सबै पक्षले चासो देखाए यो कार्यक्रम पूर्णतया सफल हुने देखिन्छ ।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा ल्याउँदाका समस्याहरु समाधान गर्न तर्फ सरोकारवाला सबैपक्षका लागि पर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थी अभिलेखहरुका लागि उपयुक्त अभिलेख फायल माथिल्लो निकायबाट निर्माण गरी विद्यार्थीको दैनिक व्यवहार र क्रियाकलापको अवलोकन गरी रेकर्ड राख्नका लागि अभ्यासमूलक तालिम दिनुपर्ने देखिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपछि विद्यार्थी नियमितता र विद्यार्थी उत्तीर्ण दरमा वृद्धि हुदै गएको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा सहयोग पुऱ्याएको धारणा उलेख्य रहेको पाइयो । पूर्णरूपमा विद्यालयमा उदारकक्षोन्नती नीति र कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएन । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको वास्तविक मर्म र महत्व बुझी यसलाई लागू गरेका विद्यालयमा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा क्रमशः सुधार हुदै आएको पाइयो । वर्षौंदेखि हाम्रो अभ्यासमा रहेको परीक्षा प्रणाली सामान्य प्रक्रियाबाट त्याग्न नसकिने हुँदा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न सघन रूपमा राष्ट्रव्यापी अभियान संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३ सुभाव

अध्ययनको प्राप्त र निष्कर्षका आधारमा प्राप्त हुन आएका समस्याहरूको उचित समाधानको निम्ति नीतिगत तह, अनुसन्धानात्मक तह र व्यावहारिक तहलाई देहाय बमोजिमका सुधारात्मक सुभावहरू क्रमशः यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको आवश्यकता र महत्त्व प्रष्ट पारी यस मूल्याङ्कन प्रति सकारात्मक धारणाको विकास गर्नका लागि सरोकारवाला सबै पक्ष (प्र.अ., शिक्षक, वि.नि., स्रोतव्यक्ति, प्रशिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स.पदाधिकारी, पि.टी.ए. पदाधिकारी) लाई सचेतना जगाउने खालका सेमिनार र गोष्ठिको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले ठोस नीति ल्याई त्यसलाई कडाईका साथ देशव्यापी रूपमा लागू गर्नुपर्दछ। विद्यार्थीको प्रगति अभिलेखहरूलाई व्यवस्थित गर्न उपयुक्त रेकर्ड फायलको निर्माण गरी वितरण गर्नुपर्दछ। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरे/नगरेको हेर्न र लागू गर्दाका समस्या समाधानका निम्ति प्रभावकारी रूपमा विद्यालय निरीक्षण र अनुगमन गरी आवश्यक सल्लाह र सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न केन्द्र देखि स्थानीय निकायसम्मको जिम्मेवारी र भूमिकालाई प्रष्ट पारी जिम्मेवारी सुम्पनुपर्छ। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नका लागि वि.नि., स्रोत व्यक्ति, प्र.अ. तथा शिक्षकहरूलाई नियमित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नका लागि भौतिक सुविधा बढाउनुका साथै प्रभावकारी शिक्षक तालिम संचालन गरी कार्यक्रम निर्देशिका बमोजिम नै शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात १:३० बनाउनु पर्छ अथवा दरवन्दी मिलान गर्नुपर्ने।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावको समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाई उपलब्धि हासिल गर्नमा पारेको प्रभावको विश्लेषण गरी उच्च सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यालयहरूलाई उचित प्रोत्साहन र पुरस्कृत गर्नुपर्ने। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्दाका समस्या तथा कठिनाईहरू पहिचान गरी उक्त समस्या समाधान गर्ने तर्फ लाग्नुपर्छ। प्राथमिक तहमा प्रयोग भएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारीता हेरेर मात्र माथिल्ला तहमा यो मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुपर्ने।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरेर उच्च सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न सफल विद्यालयहरूलाई उचित प्रोत्साहन र पुरस्कृतको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भए पछिको प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धिको विश्लेषण गर्नुपर्ने । सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूले प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६२) मा उल्लेख भए भै. कक्षा १-३ सम्म पूर्णतया निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुपर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका बारेमा प्र.अ. तथा शिक्षकलाई नियमित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगका निम्ति स्रोत व्यक्ति र वि.नि.हरूबाट आवश्यक सल्लाह, सुझाव र सहयोग लिनुपर्छ । स्रोत व्यक्तिबाट विद्यालयहरूमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरे/नगरेको अनुगमन गरी त्यससँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई स्रोत केन्द्रमा हुने बैठकमा छलफलमा राखी आवश्यक सल्लाह-सुझाव र सहयोग प्रदान गर्नुपर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका बारेमा जानकारी गराउने उद्देश्यले प्र.अ., शिक्षकका अतिरिक्त अभिभावक, वि.व्य.स पदाधिकारी, पि.टि.ए., सल्लाहकार, समितिका लागि समेत सेमिनार, गोष्ठी संचालन गर्नुपर्ने, कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि सूचकको आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । स्रोत केन्द्र भित्रका सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूको सिकाई उपलब्धिको विश्लेषण गरी उच्च सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यालयहरूलाई पुरस्कृत गरी न्यून सिकाई उपलब्धि हासिल गर्ने विद्यालयहरूलाई पनि उच्च सिकाई उपलब्धि हासिल गर्न तर्फ प्रेरित गर्नुपर्ने ।